

PAPP Júlia

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÉMÁK 18. SZÁZADI BÉCSI FESTŐI:
ADATOK WENZEL POHL MUNKÁSSÁGÁHOZ
ÉS AZ AUGUST RUMELNEK TULAJDONÍTOTT MOHÁCSI CSATA-KÉPHEZ

WENZEL POHL MUNKÁSSÁGA

A sziléziai (troppai [Opava, Csehország]) születésű festő, Wenceslaus (Wenzel) Pohl (1735 körül – 1769 után) neve a 2000-es évek elején a hazai műkereskedelemben és a tudományos közéletben, illetve sajtóhírek nyomán a kultúra iránt érdeklődők szélesebb körében is ismertté vált. Két magántulajdonban lévő, a szakirodalomban korábban ismeretlen festmény, amely az 1526. évi mohácsi csatát, illetve Vajk megkeresztelését (Sinkó Katalin későbbi meghatározása szerint a Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat témát) ábrázolta, a 2000-es évek elején Kolozsvárról Magyarországra került. A képeket a Magyar Nemzeti Galériában restaurálták, majd ideiglenes kölcsönként az intézmény késő barokk festményei között kiállították. A vászonra festett, nagy méretű, ún. pseudokárpit technikájú festményeket 2003 novemberében bemutatták a budapesti Múcsarnokban rendezett Antik Enteriőr régiségkiállításán és vásáron, majd a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Felügyeleti Igazgatósága 2004. április 13-án kelt, 460/1272/1/2004. ügyiratszámú határozatában védetté nyilvánították, alkotójukként Wenzel Pohlt határozta meg.¹ Az ügyirathoz csatolt szakvélemény szerint a festmények – egy egykori nagyobb sorozat megmaradt darabjai – eredetileg a bécsi Magyar Udvari Kancellária díszítésére szolgáltak, s ez a tény volt az alapja az alkotó meghatározásának is. Az épület 18. századi, Mária Terézia (1717–1780) által anyagilag is támogatott átalakításakor Franz Messmerrel (1728–1773) együtt Wenzel Pohl készítette el azt a hat képből álló reprezentatív festménysorozatot, amely Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásának eseményeit mutatta be. „Udvari számlakönyvek adatai-

ből tudható, hogy e festői munkákat először 1770-ben fizették ki és a festőt név szerint említik az iratok. Feltételezhetően ekkor készültek a pseudo-kárpitok is a királynő megrendelésére.”² – olvashatjuk a szakvéleményben, amely szerint erre a történelmi sorozatra – köztük a megmaradt két képre – is Pohl kaphatott megbízást. A festmények 2008-ban kerültek ismét az érdeklődés előterébe, amikor a magyar állam megvásárolta, majd a Magyar Udvari Kancellária egykori épületében, a bécsi Magyar Nagykövetségen (Bankgasse 4–6.) helyezte el őket, ahol ma is láthatók.

Serfőző Szabolcsnak a Művészettörténeti Értesítő 2021/2. számában ismertetett kutatásai szerint a két festményt nagy valószínűséggel 1756–1758 körül a bécsi Erdélyi Udvari Kancellária számára August Rumel (Rummel) (1715–1778) történelmi festő készítette. Bár a két festmény tehát nem Wenzel Pohl nevéhez kapcsolódik, érdemes bemutatni Pohl képzőművészeti tevékenységét, munkásságának magyar vonatkozásai mellett azért is, mert személye fokozatosan kopik ki a művészettörténet-írásból. A régebbi lexikonokban még találunk róla némi adatot,³ Bécs modern történelmi lexikonában,⁴ illetve a Saur Allgemeines Künstlerlexikon 2017-ben megjelent 96. kötetében azonban már nem szerepel a neve.

Hell Miksa portréi

Wenzel Pohl 1754. július 9-én iratkozott be a bécsi képzőművészeti akadémiára, 1766-ban pedig az az évben alapított rézmetsző akadémiára (Kupferste-

készült, találunk azonban köztük – mint a Hell Miksát ábrázoló lap is jelzi – a tudomány területén tevékenykedő személyeket megörökítőket is.¹⁰ A Hell Miksát bemutató rézmetszet gazdag képi díszítésében és szöveges magyarázataiban számos, életére és tevékenységére vonatkozó információt találunk. Az arckép bal oldalán látható, kezében áldozó kelyhet tartó nőalak egy Religione (Vallás) feliratú posztemensen áll, míg a jobb oldalán a Tudományt (Scientia) jelképező nőalak jobbában egy éggömböt, baljában pedig egy papírlapot tart, amelyen egy csillagászati ábra, illetve a vardői csillagászati megfigyelésre utaló sorok szerepelnek. Az ábrázolt tisztségét a portré alatti felirat közli: *P Maximilianvs Hell. S. I. Astronomvs Caesar: Reg.* A felirat alatti jeleneten egy teremben foglalatostkodó csillagászokat látunk, akik közül néhányan az ablakokon keresztül hatalmas távcsövekkel vizsgálják az eget – minden bizonnyal a bécsi császári obszervatórium belsejét jelenítve meg. A jelenet alatt rövid címekekkel a Hell által írt könyvek láthatók, köztük *Observat Vardø hus* címmel az is, amelyben norvégiai csillagászati megfigyeléseiről számolt be: *Observatio transitus Veneris ante discum Solis die 3. Junii Anno 1769. Wardøhusii ... Hafniae.* Tudományos és vallási elkötelezettségére egyaránt utal a lap alján olvasható idézet is: „Coeli enarrant Gloriam Dei & opera manuum ejus annunciat. firmamentum. Ps[almus]. 18”. Magyarul: „Az eget hirdetik Isten dicsőségét, kezének munkájáról beszél a menny.”¹¹

Hell Miksának a Habsburg Birodalmon belüli megbecsültségét jelzi, hogy életrajza és portréja szerepelt Joseph von Hormayr (1782–1848) osztrák történész húsz kötetben kiadott, a birodalom történetének legfontosabb személyiségeit bemutató, *Oesterreichischer Plutarch* című életrajzgyűjteményének 1807-ben megjelent 9. kötetében (a 152–153. oldal között). (3. kép) Az életrajzhoz csatolt, Johann Blaschke (1770–1833) által készített portré¹² előképe Johann Esaias Nilson említett allegorikus metszetének Wenzel Pohl által rajzolt arcképe lehetett. Blaschke a beállítás (csak itt tükörfordítottan) és az arcvonások mellett az egyházi öltözetet és fejedőt is átvette, csupán egy vállra vetett köpennyel egészítette ki a kompozíciót. Blaschke portréi elkészítésekor – ahol lehetősége volt rá – törekedett a hitelességre, ezért tanulmányozta például az udvari könyvtár metszetgyűjteményét. Nilson sorozatának számos darabja, köztük több példányban Hell Miksáé – mint láttuk – megtalálható az Österreichische Nationalbibliothek Bildarchivjában, amely magában foglalja az egykori udvari könyvtár metszetgyűjteményének anyagát. Blaschke a majdnem negyven évvel ko-

3. Johann Blaschke: Hell Miksa. Rézmetszet. In: Joseph von Hormayr: *Oesterreichischer Plutarch*. Band 9. Wien, 1807, 152–153. oldal között

rábbi, még Hell Miksa életében készült ábrázolat minden bizonnyal hitelesnek, tehát megfelelő előképnek tartotta.

Rézmetszetek a bécsi császári gyűjtemény festményeiről

Wenzel Pohl rajza alapján készült az a két rézmetszet is, amelyek – mint francia nyelvű feliratuk jelzi – a bécsi császári gyűjteményben őrzött festmények reprodukciói voltak. A Bernardo Strozzi (1581–1644) *Lantjátékos* című festményéről¹³ készített rajzot Johann Christoph von Rainsperger (1711–1777),¹⁴ (4. kép) a Francesco Furini (1603–1646) *Bűnbánó Magdolnájáról*¹⁵ *La fille de Tancrede dans sa douleur* címmel kiadott lapot pedig Johann Ernst Mansfeld (1739–1796) metszette rézbe. (5. kép) A két rézmetszet megegyező tipográfiája, a képek alján látható

4. Johann Christoph von Rainsperger – Wenzel Pohl: Lantjátékos. Rézmetszet, 1760-as évek eleje?

címer, illetve a magyarázó feliratok hasonlósága, valamint az, hogy mindkét lapot a bécsi Trattner kiadónál lehetett megvásárolni („se vend a Vienne chez I. T. Trattner”), arra utal, hogy a bécsi császári gyűjtemény festményeit bemutató sorozat darabjai lehettek. Ismerünk még egy ezekhez hasonló, 1765-ben Anton Tischler (1721–1780) által rézbe metszett, szintén Trattner által kiadott reprodukciót, amely Gerard Dou (1613–1675) *A sebesült párba-jozó (Le Duelliste blesse)* című festményéről készült, a méretük azonban nem egyezik meg: a két Pohl-féle metszet 36 × 25 cm, míg a Tischler-féle 40 × 33 cm nagyságú.¹⁶ A császári festménygyűjtemény leg-szebb darabjairól az 1820-as években Prágában és Bécsben is tevékenykedő kiadó és könyvkereskedő, Carl Haas (1790–1826) négykötetes, kötetenként hatvan rézmetszetet tartalmazó reprezentatív albumot jelentetett meg. A Sigmund Perger (1778–1841) – 1825-től a gyűjtemény custosa – által készített rajzokat bécsi, drezdai, londoni mesterek – köztük Johann Blaschke – metszték rézbe.¹⁷ Trattner 18. századi lapjai – köztük a Pohl rajza után készült két metszet – a 19. századi monumentális vállalkozás előzményének tekinthetők.

Művészettörténeti Értesítő 71 (2022)

5. Johann Ernst Mansfeld – Wenzel Pohl: La fille de Tancrede dans sa douleur. Rézmetszet, 1760-as évek eleje?

Festménysorozat II. József német-római császárrá koronázásáról

Wenzel Pohl 1767 körül több festővel együtt részt vett annak a nagy méretű képekből álló, a stockholmi születésű, 1759-től a bécsi képzőművészeti akadémia igazgatójaként tevékenykedő Martin van Meytens (1695–1770) udvari festő vezetésével készített festményciklusnak a munkálataiban, amely József főherceg, a későbbi II. József (1741–1790) német-római császárrá koronázásának (Frankfurt, 1765) eseményeit mutatta be.¹⁸ A számos udvari megrendelése miatt akadémiai tanítványokból, segédekből álló, viszonylag nagy műhelyt fenntartó Meytens elsősorban portrékat készített, ezért a tagokból sokan specializálódtak különböző műfajokra. A koronázási sorozat legfontosabb személyeinek portréit is Meytens festette meg, a többi képmást, illetve a részleteket munkatársai.¹⁹ Mivel Meytens maga nem volt jelen a koronázáson, Wenzel Pohl – ahogy arról a korabeli sajtó is beszámolt – Alexander Johann Dallinger von Dalling (1741–1806) festővel együtt frankfurti tanulmányútra küldte, hogy rajzvázlatokat készítsenek az események helyszíneiről.²⁰ Dallinger von Dalling két fennma-

radt vázlatát (József főherceg és kísérete ünnepélyes bevonulása Frankfurtba, illetve a koronázás a St. Bartolomeus-dómban) a bécsi Albertina őrzi.²¹ A festménysorozatról és készítésének történetéről – benne Dallinger von Dalling és Pohl frankfurti tanulmányútajáról – 1770-ben megjelent bécsi városismertetésének harmadik kötetében Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) (1633–1736) nyári palotájának, a Mária Terézia által megvásárolt Belvederének a leírásakor Mathias Fuhrmann (1697–1773) is részletesen beszámolt.²²

Mária Terézia és családja – Martin van Meytens festménye nyomán

Pohltól ugyanakkor – mint Hell Miksa arcképei is jelzik – nem volt idegen a portrékészítés sem. 1768-ban egy rézlemezre festett, kis méretű csoportportrét készített, amely Mária Teréziát, I. (Lotharingiai) Ferencet (1708–1765) és gyermekeiket ábrázolta, s amelyik ma a boroszlói (Wrocław, Lengyelország) Nemzeti Múzeumban²³ található. (6. kép) A kompozíció egyértelmű hasonlóságot mutat Martin van

6. Wenzel Pohl: Mária Terézia és családja. Olaj, rézlemez, 1768.
Wrocław, Muzeum Narodowe we Wrocławiu

Meytensnek és műhelyének a királyi családot – Mária Teréziát, I. (Lotharingiai) Ferencet és 11 gyermeküket – ábrázoló, legismertebb művei közé tartozó monumentális (200 × 182 cm) csoportportréjával.²⁴ Meytens festményén a fejedelmi család egy fiktív építészeti térben helyezkedik el, a háttérben azonban felismerhető a schönbrunni kastély *Ehrenhofja* és a két obeliszkkel díszített főbejárata.

Hans Vollmer művészlexikonában önálló szócikket találunk W. Pahlról, aki 1768 körül Meytens (?) festménye nyomán egy miniatúrképet készített Mária Teréziáról és családjáról, amely a lexikon szerint Freyherr von Heyl (azaz a Wormsban született és Darmstadtban elhalálozott Maximilian Heyl, 1886 óta Freiherr Heyl zu Herrnsheim [1844–1925]) darmstadti gyűjteményében volt.²⁵ A W. Pahl jelzésű csoportportréről 1916-os tanulmányában, amelyben a többkötetes *Österreichische Kunsttopographie* portréihoz fűzött megjegyzéseket, Hans Tietze (1880–1954) is írt. Az osztrák topográfia Bécs műemlékeit ismertető, általa írt 2. kötetében bemutatott, Mária Teréziát és családját ábrázoló, Schönbrunnban őrzött, említett nagy méretű festmény (Taf. VIII.)²⁶ kapcsán felsorolja annak néhány másolatát. Hangsúlyozza, hogy bár a topográfiában a festményt csupán Meytens modorában készültként határozta meg, mert a művész önéletrésének adataiból nem lehetett egyértelműen azonosítani, kvalitása miatt saját kezű alkotásnak véli. Feltehetően azért maradt meg Bécsben, mert az európai fejedelmi udvarokba gyengébb művészi minőségű másolatokat küldtek. Tietze a festménynek a firenzei Palazzo Pittiben található, szintén kiváló minőségű másolata mellett – amelyen már az uralkodópár későbbi gyermekei is láthatók – két kis méretű variánst is megemlített, amelyek 1914-ben egy darmstadti kiállításon szerepeltek.²⁷ Az egyik, 26 × 24,5 cm nagyságú, pergamenre festett munkát az itáliai származású, a 18. század közepén a bécsi udvarban tevékenykedő Antonio Bencini (1710–1780 körül) készítette (A. Bencini pinx.), s a 20. század elején a hesseni nagyherceg gyűjteményében volt.²⁸ A másik, rézlemezre festett, 28,5 × 26 cm nagyságú, „General Freiherr von Heyl”²⁹ darmstadti gyűjteményében őrzött másolat hátoldalán a katalógus szerint W. Pahl fec. 1768 jelzés olvasható. Ez utóbbi munka alkotójának életrajzi adatai a katalógus szerint ismeretlenek.³⁰

Hans Tietze úgy vélte, hogy Bencini alkotásának nem a Meytens-féle eredeti kép, hanem Johann Christoph Winkler (1720–1797) 1756 körül készített, *Familia Augusta. Francisci I. et Mariae Theresiae Augg...* című rézmetszete volt az előképe, amely a schönbrunni festmény alapján készült, de amelynek bal oldali előterébe a metsző ügyesen beleillesztette két később született gyermek – az egyik a

7. Johann Christoph Winkler: Mária Terézia és családja. Rézmetszet, 1756 körül

császár előtt, kis karosszékben ül, egy kislány mellette áll – portréját is. (7. kép) A karosszékben ülő gyermek a firenzei Palazzo Pittiben őrzött, a bécsi eredetnél is nagyobb méretű (255 × 228 cm), feltehetően szintén Meytenshez és műhelyéhez kötődő, említett festményen is feltűnik, a mellette álló kislány helyett azonban a háttérben korábban látott öt gyermek száma nőtt meg eggyel.

Bencini valóban ismerhette Winkler rézmetszetét, a rajta látható két „új” gyerek közül az álló kislány alakja ugyanis pontos mása a metszeten lévőnek, a karosszékben ülő gyermek azonban az itáliai művész festményén nem szerepel, s a háttérben is csupán öt gyermeket látunk. Ahogyan az előtér jobb oldalán látható két kiskutyával sem találkozunk Bencini képén, amely mind Meytens bécsi és firenzei festményén, mind Winkler sokszorosított grafikáján feltűnik. A W. Pahl jelzésű miniatúra ezzel szemben Tietze szerint nem közvetlenül Winkler metszetéről, hanem Bencini festménye vagy egy másik előkép nyomán készülhetett. Alátámasztja a feltevést, hogy a miniatúrában – Winkler metszetétől eltérően és Bencini festményéhez hasonlóan – sem a karosszékben ülő kisgyerekek, sem a két kiskutya nem látható. Mivel a W. Pahl jelzésű kép készítésekor, 1768-ban I. (Lotharingiai) Ferenc már halott volt, Tietze feltételezi, hogy nem az osztrák udvar volt a megrendelő.³¹

Vollmer művészlexikona szerint az 1914-es katalógusban szereplő W. Pahl feltehetően azonos Wenzel Pohllal.³² Valóban nehezen képzelhető el, hogy

ugyanabban az évben, ugyanazt a témát, ugyanolyan méretben egy W. Pahl és egy Wenzel Pohl nevű festő is megfestette. A 20. század eleji katalógus szerzője valószínűleg tévesen írta le a festmény hátoldalán lévő jelzést. Mivel az 1914-es katalógusban W. Pahl munkájaként számontartott, valójában Wenzel Pohl által készített festmény a wrocławai múzeumba került, a wormszi Museum Heylshof (Stiftung Kunsthaus Heylshof in Worms) online adatbázisában értelemszerűen nem szerepel.³³ Egy 1921-es berlini aukciókatalógusban ugyanakkor 700. tételszámon, W. Pahl név alatt találunk egy 1750 körül készített, nagy méretű családi portrét.³⁴ Az, hogy ez a festmény Wenzel Pohl korai munkája volt-e, vagy valóban egy W. Pahl nevű másik festőé, további kutatást igényel.

Festménysorozat Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásáról

Wenzel Pohl legjelentősebb munkája a Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásáról az „1765-ben udvari festővé (kaiserlicher Hofmaler) kinevezett”³⁵ Franz Messmerrel együtt³⁶ a bécsi Magyar Udvari Kancellária számára készített sorozat volt.³⁷ Az 1693 körül a Vordere Schenkenstraße-ban Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) tervei alapján a Strattmann család számára épült, majd 1728-ban Leopold Windischgrätz (1686–1746) tulajdonába került palotát 1747-ben az egy évvel korábban kancellárrá kinevezett Nádasdy Lipót (1700?–1758) vásárolta meg 91 000 guldenért a Magyar Udvari Kancellária számára. Esterházy Ferenc, aki 1762. november 29-től viselte a kancellári tiszteletet, 1766–1769-ben Mária Terézia támogatásával,³⁸ Niccolò Pacassi (1716–1790) udvari építész tervei alapján építtette át az épületet. Az első emeleti tanácsterem (díszterem) mennyezetét Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) 1768-ban készült allegorikus freskója díszítette, amelynek témája az Esterházy Ferenc kezdeményezésére 1764-ben Mária Terézia által alapított Szent István Rend első átadása volt.³⁹

1768-ban a kancellár fogadótermének rokokó falburkolatába foglalták azt az Esterházy Ferenc által megrendelt, hat nagy méretű olajfestményből álló, Messmer és Pohl által készített reprezentatív sorozatot, amely Mária Terézia 1741. június 25-i koronázását, illetve egy ahhoz kapcsolódó eseményt – az országhatáron június 20-án történt fogadását ábrázolta. A Mária Terézia magánkasszájából 1770 októberében kifizetett, tekintélyes (6200 guldenes) honoráriummal elismert ciklushoz kapcsolódott egy hetedik kép is, amelyet az épület tanácstermé-

ben helyeztek el, s amelyen a gyermek II. Józsefnek a magyar rendeknek a pozsonyi országgyűlésen történt, 1741. szeptember 21-i bemutatása volt látható.⁴⁰ Mivel Pohl az említett frankfurti koronázási sorozaton feltehetően az architektonikus elemek festésén dolgozott, valószínű, hogy a Magyar Udvari Kancellária koronázási sorozatán is elsősorban az építészeti és a tájképi részletek megfestésében vett részt.⁴¹ A jelzetlen festmények alkotóit Fleischer Gyula 1943-as tanulmánya szerint nem sokkal korábban előkerült levéltári adatok – a 6200 guldenes honorárium Mária Terézia magánkasszájából történt kifizetésére vonatkozó említett számla – alapján sikerült azonosítani. Bár az erdélyi és a magyar udvari Kancellária bécsi épületének történetét 1906-ban közreadó Takáts Sándor már megemlíttette „az ő felségétől 6200 frton készítettett hat olajfestmény[et], melyeknek valamennyi alakja a pozsonyi koronázáson résztvettek arcképei után készült”, Pohl, illetve Messmer neve itt még nem szerepelt.⁴² Egy 2017-ben megjelent, Mária Terézia életét és uralkodását bemutató osztrák katalógus szerint – feltehetően csak elírásként – a bécsi magyar követségen található koronázási sorozatot Franz Messmer és Jakob Kohl készítette: „Franz Messmer and Jakob Kohl, 1768, Oil / canvas, Vienna, Hungarian Embassy.”⁴³ A Kancellária tanácstermék Mária Teréziának és I. (Lotharingiai) Ferencnek már korábban az épületbe került életnagyságú portréja díszítette, illetve egy Franz Messmer által készített festmény, amely – a terem Maulbertsch-freskójára való utalással – II. Józsefet a Szent István Rend öltözetében ábrázolta.⁴⁴

Kohl vagy Pohl? Az innsbrucki Hofburg Riesensaaljának három portréja

A külföldi és a hazai szakirodalom egy része szerint a Meytens tanítványi köréhez tartozó Wenzel Pohl készítette az uralkodócsalád tagjait ábrázoló, ma Innsbruckban (Hofburg Schloß, Riesensaal [Familiensaal]) található, stilárisan és kompozicionálisan is egységes képmásokat, amelyek I. (Lotharingiai) Ferencet német-római császári koronázási ornátusban, császári koronával a fején, Mária Teréziát és II. Józsefet pedig a Szent István Rend nagymesteri díszöltözetében örökítették meg.⁴⁵ Pohl alkotásaiként említi az egészalakos innsbrucki portrékat Serfőző Szabolcs is a két bécsi festményt ismertető tanulmányában: „Az erdélyi Kancellária számára készült képek kvalitása messze elmarad Pohl műveinek nivelójától, ... így például az 1770-ben az innsbrucki Hofburg Riesensaalja számára festett három uralkodóportréjától, ezért a pannók korábbi attribúciója nem tartható.”⁴⁶

Pohl szerzőségének forrásaként az 1986-os oszt-rák műemléki topográfia és Angelika Schmitt-Vorster doktori értekezése Fleischer Gyula 1932-ben megjelent forráskiadványának 630. tételét említi, míg Serfőző Szabolcs a forrás megjelölése nélkül, tényként említi Pohl szerzőségét. Fleischer munkájában azonban a 630. tétel alatt ezt olvashatjuk: „630. dem Accademischen Mahler Kohl Vor nach Innsprugg in die Residenz abgesch. 3 Portraits beeder Maytt. Francisco und Josepho dann M. Theresia über schon empfangene 100 D : anoch 50 duc. 206 f. 15 x.”⁴⁷ A Fleischer Gyula által ismertett eredeti, az 1770. októberi kifizetéseket felsoroló levéltári iraton ettől egy kicsit eltérő szöveggel találkozunk: „dem Accademischen Mahler Kohl Vor 3 Portraits beeder Maytt Francisco und Josepho dann M. Theresia über schon empfangene 100 D : anoch 50 duc. 206 f. 15 x.”, s e fölött találjuk a képek rendeltetési helyére, az innsbrucki királyi udvarra (nach Innsprugg in die Residenz) vonatkozó információt, azzal a tétellel együtt, amely szerint Joseph Hauzinger (Hautzinger) (1728–1786) 412 forint 30 krajcár tiszteletdíjért ugyanoda elkészítette (Mária) Amália és (Mária) Antónia főhercegnők portréját.⁴⁸

Eszerint tehát a három innsbrucki nagy méretű festményt nem Wenzel Pohl, hanem Meytens műhelyének egy másik tagja, Jakob (Jacob) Kohl⁴⁹ készítette. Fleischer tanulmányában a következő, 631.

tételben a magyar udvari kancellária számára megrendelt, Mária Terézia pozsonyi koronázását ábrázoló sorozat kapcsán valóban találkozunk Pohl nével („631. „dem Meszner und Pohl Mahlern, wegen in die hungar. Hof Canzley gelieferten Bildern die hungar. Crönung Vorstellend 6200 f – x”),⁵⁰ elképzelhető, hogy ez okozta a tévedést. Számos kiadvány nem említi az alkotó nevét a három innsbrucki uralkodóportré ismertetésekor.⁵¹

Jakob Kohl – Wenzel Pohlhoz hasonlóan – gyakran dolgozott együtt Franz Messmerrel,⁵² 1767-ben a bécsi rézmetsző akadémiára is együtt adtak be egy felvételi darabot, az oktatási intézmény igazgatójának, Jakob Schmutznernek (1733–1811) a portréját.⁵³ Az akadémia matrikulájában Jakob Kohl történeti festőként (Historienmaler), Messmer festőként (Maler) szerepel.⁵⁴ Kohl és Messmer egyik legismertebb közös munkája a bécsi Naturhistorisches Museum lépcsőházában található, I. (Lotharingiai) Ferencet tudósai (Gerard van Swieten, Johann Ritter von Baillou, Valentin Jamerai Duval és Johann Marcy) körében ábrázoló csoportportré, amely jóval az uralkodó halála után, 1773-ban készült.⁵⁵ A monumentális festményen a portrékat Messmer, a kép többi részét pedig Kohl készítette. Franz Messmer és Jakob Kohl együtt festette az *Aranygyapjas rend adományozása a két toszkániai főhercegnék* („Die Erteilung des Toissons an die beiden Erzherzöge von Toskana”) című csoportképet is.⁵⁶

AUGUST RUMEL(?): A MOHÁCSI CSATA

A mohácsi csata monumentális ábrázolásai a 18. században

Néhány új szemponttal egészíthetjük ki Serfőző Szabolcs tanulmányának⁵⁷ a mohácsi csatát ábrázoló, Bécsben őrzött festményre vonatkozó részeit is. Az 1526-os tragikus ütközetről tudósító egykorú német nyelvű hírleveleknek, röpiratoknak a témához alig, vagy egyáltalán nem kapcsolódó fametszetei, a 16. századi török miniatúrák, a 16–18. századi európai kézirat- és könyvillusztrációk⁵⁸ után a 18. században egy mennyezetfreskó és több nagy méretű festmény is bemutatta a csatát.⁵⁹ Az ütközet ábrázolása díszítette a garamszentbenedeki (Hronský Beňadik, Szlovákia) bencés apátságot: „...a monostor nagy ebédlojéj Kubovics Pál prefektus 1724-ben rendbehozatta és mennyezetére a mohácsi csatát festette. A festmény az 1881. évi tűzvész alkalmával pusztult el”.⁶⁰ Országleírásában megemlíti a festményt Vályi András (1764–1801): „Jeles két toronynyal ékesültt Szentegyháza Sz. Benedeknek emlékezetére építettett: mellynek egy részében tartatnak

a’ régi örökségi, más hasznos levelek: 1565. jutott az Esztergomi Káptalannak birtokába. Látható itten a’ Mohátsi veszedelemnek jeles lefestése; melly nem régen megújított.”⁶¹, illetve néhány évvel később *Monasteriologiájában* – a kereszténység és az iszlám közötti vallásháború fontos állomásaként említve a csatát – Fuxhoffer Damian (1741–1814) is: „Pugna Mohacsiana, illa Hungariae, sed vel maxime Religioni infausta pugna, coaevo penicillo ad vivum depicta in eiate ecclesia cernitur, quam ut posterio non solum legant in annalibus suis, sed, veluti in campo peracta est, etiam videant, proximis annis renovata est.”⁶² Ez utóbbi leírást – a forrás pontos megjelölésével – a hazai művészet történetének korai emlékeire vonatkozó adatokat hazafias lelkesedéssel összegyűjtő Krüchten József 1821-ben a Tudományos Gyűjteményben is közreadta: „És nem volna-e másolásra méltó az is, a’mit Fuxhoffer Damián a’ Garan Szent Benedeki Templomról magáról ír: »Pugna Mohacsiana, illa Hungariae, sed vel maxime Religioni infausta pugna, coaevo penicillo ad vivum depicta in eiate ecclesia cernitur« ‘s a’ t...”⁶³

A falfestmény készíttetője, Kubovics Pál (?–1734) a Pazmaneumban végzett teológiai tanulmányai után 1703-tól plébánosként⁶⁴ tevékenykedett. 1720-ban pozsonyi kanonokká nevezték ki, „1721 október 5-én pedig az esztergomi káptalanban nyer stallumot”,⁶⁵ azaz esztergomi kanonok lett. „III. Károly király 1723. november 2-án Kubovics Pál esztergomi kanonokot nevezte ki oronti címzetes préposttá”,⁶⁶ s ugyanebben az évben lett pápai protonotárius és a Szent István papnevelő intézet (Stephaneum) igazgatója is. Esztergomban a káptalani birtokok prefektusaként tevékenykedett: „Hasznos szolgálatokat tett a káptalannak Esztergomban is, meg Szent-Benedeken is, mint praefectus.”⁶⁷ Ezek közé tartozhatott a – mint láttuk – 1565 elején új adományként az esztergomi káptalan birtokába került garamszentbenedeki apátság ebédlőtermében a mohácsi csatát ábrázoló mennyezetkép elkészíttetése is. A falfestményt 1890-ben megjelent, az apátságot ismertető monográfiája első kötetében Knauz Nándor (1831–1898) nem említette,⁶⁸ a könyv második kötete pedig ismereteim szerint nem jelent meg.

Az egykor a bécsi Erdélyi Udvari Kancellárián őrzött, a magyarok történetét a Kína melletti óshazából sorozat kivándorlástól a mohácsi csatáig bemutatató sorozat megrendelője a sorsfordító ütközet tágabb értelemben vett országos – ha úgy tetszik, nemzeti – emlékezetét kívánta megörökíteni. A csata bemutatása szervesen illeszkedett a hazai történelem kiemelkedő eseményeinek – például a honfoglalás vagy Mátyás király (1443–1490) diadalmos bevonulása a meghódított Bécsbe – ábrázolásai közé, még ha abban különbözött is a többitől, hogy a sikeres események mellett egyedülként ábrázolt egy tragikus eseményt – igaz, itt sem a bukást, hanem a hősi harcot jelenítve meg. Nemcsak országos érdekű eseményként, hanem – mint láttuk – a kereszténység és az iszlám közötti vallásháború tragikus állomásaként említette ismertetésében a mohácsi csatának egykor a garamszentbenedeki bencés kolostor ebédlőjében található ábrázolását Fuxhoffer Damian is.⁶⁹ A mohácsi csata a nemzeti történelmi tudatban és a kulturális emlékezetben igazából csak a 19. században foglalta el ma is képviselt szimbolikus, mitikus helyét,⁷⁰ ilyen szempontból tehát a reprezentatív bécsi festmény, illetve a garamszentbenedeki mennyezetkép megelőlegezi a tragikus eseménynek ezt a kiemelt pozícióját.

A fenti alkotásoknál jobban kötődhetnek a helyi hagyományokhoz, a lokális emlékezethez azok a festmények, amelyeken a 18. század végén – Mohács felszabadulásának centenáriuma alkalmából – helyi egyházi kezdeményezésre Dorffmaister István (1741–1797) megörökítette az 1526. évi első és az 1687. évi második mohácsi (nagyharsányi) csatát,

illetve egy háromnegyed alakos portrén az ütközetben elhunyt II. Lajos (1506–1526) királyt.⁷¹ Tágabb kitekintésre utal ugyanakkor, hogy az Esterházy László Pál (1730–1799) pécsi püspök mohácsi nyaralójának díszítésére szánt festményeken keresztül – éppúgy, ahogy Szigetvár visszafoglalása, illetve az 1664. évi győztes szentgotthárdi csata 18. század végi ábrázolásainak szintén egyházi megrendeléseivel – a „magyarországi katolikus egyház a győzelmeket egy évszázad múltán is a kereszténység diadalaként értékelte s a csaták helyszínén képzőművészeti eszközökkel példaként kívánta felmutatni”.⁷² Éppúgy, ahogy Dorffmaisternek az 1790-es évek közepén a szentgotthárdi cisztercita apátság megrendelésére készített, az 1526-os vesztes mohácsi, illetve az 1664. évi győztes szentgotthárdi csatát ábrázoló pannói.

A bécsi sorozat témaválasztása azt a szemléleti változást is jelzi, amely évszázadok alatt a szintén egy fiatal Jagelló uralkodó, I. Ulászló (1424–1444) halálát követelő várnai ütközet, illetve a mohácsi csata történelmi jelentőségének megítélésében végbement. A 16–18. századi történelmi munkákban, illetve a 18–19. század fordulójának hazai szépirodalmában a két vesztes ütközet még nagyjából hasonló hangsúllyal jelent meg, sőt a korábbi időszakokban a várnai csata alkalmanként még hangsúlyosabban is.⁷³ A 19. században azonban a várnai csata emléke fokozatosan kiszorult a köztudatból, s helyét egyértelműen a nemzeti emlékezhellyé, a „nemzeti nagylélet eltemető tragikus csatavesztés”⁷⁴ helyévé váló Mohács vette át.⁷⁵ A jelenség okára, hogy tudniillik ez utóbbi ütközetnek a következménye lett az ország három részre szakadása, Kisfaludy Sándor (1772–1844) is egyértelműen utal *Dobozy Mihály és hitvese* (1822) című regéjében:

Te Várnával foghatsz kezét!

Csakhogy akkor még örök

Nem lett nálunk a' török.⁷⁶

A képzőművészetből is egyre inkább kikopik a várnai csata és I. Ulászló halálának emléke: míg a mohácsi csatát, II. Lajos halálát és holttestének megtalálását a 19. században számos történelmi festményen, metszeten, könyvillusztráción ábrázolták, a várnai csatát jóval kevesebb művész választotta témául. Az, hogy a 18. századi bécsi festménysorozat nem a várnai, hanem a mohácsi csatát ábrázolta, ennek a szemléleti változásnak lehet az előjele.

August Rumel (?) bécsi festménye

A bécsi sorozat mohácsi csatát ábrázoló festménye (8. kép) az ún. narratív csataképek közé tartozik, amely az analitikus-topografikus csataképektől eltérően

8. August Rumel (?): A mohácsi csata. Olaj, vászon, 1756–1758 körül. Bécs, Magyar Nagykövetség

rően nem ad áttekintő képet a hadiesemény egészéről, csupán annak egy mozzanatát mutatja be. Ezen az ábrázolásokon a festők – ahogy ez képünkön is megfigyelhető – gyakran törekednek arra, hogy a csatának egy konkrét, a történeti forrásokból ismert eseményét jelenítsék meg, vagy az ütközetben fontos szerepet játszó személyeket mutassanak be. Úgy tűnik, a mohácsi csata festője is figyelt arra, hogy képén ruházatuk vagy attribútumuk alapján azonosíthatóak legyenek a csata fontos magyar szereplői. A közelharcot ábrázoló központi jelenet bal oldalán infulát (mitra), azaz püspöksüveget viselő két lovas látható. Tudjuk, hogy a csatában hét főpap: a kalocsai és az esztergomi érsek, illetve öt püspök vesztette életét.⁷⁷ A hadrendben történt elhelyezke-

désükről az ütközetben részt vevő Brodarics István (1480–1539) tudósított: „A király jobbán állt az esztergomi és a zágrábi főpap, mert az egrit még Bártáról visszaküldték Budára, a zágrábi és a váradi mögött a pécsi, a szerémi, mert a prelátsusok közül kettő, a győri és a váci bal oldalt helyezkedett el...”⁷⁸

Valószínűsíthető, hogy a festő a két érseket: a kalocsait, azaz a csata előtt tíz nappal fővezérré kinevezett Tomori Pált (1475 körül – 1526), aki alsó-magyarországi főkapitány is volt, illetve az esztergomit, Szalkai Lászlót (1475–1526)⁷⁹ kívánta ábrázolni. Megerősíti a feltételezést, hogy pallástjukon látható a stilizált érseki pallium. A két méltóságteljes megjelenésű főpap a többi magyartól eltérően nem harcol karddal, hanem mintegy

Művészettörténeti Értesítő 71 (2022)

9. Than Mór: A mohácsi csata. Olaj, vászon, 1856. Kassa, Kelet-szlovákiai Múzeum (Východoslovenské múzeum)

kívülállóként szemléli az eseményeket. Ezt a kívülállást hangsúlyozza az is, hogy nem páncélt és harci sisakot viselnek, ahogy az logikus lenne, és minden valószínűség szerint történt is,⁸⁰ hanem főpapi ornátusban, egyházi öltözetben látjuk őket. A csatajelenetet bemutató kompozíció központi, hangsúlyos helyén nem harcosokként jelennek meg tehát, hanem a (katolikus) egyház reprezentánsaiként, kiemelve az egyház szerepét a hősiesség küzdelemben. A jobb oldali, szakálltalan főpap arcán mosolyt látunk, míg a mellette álló, hosszú, ősz szakállt viselő férfi elgondolkodva néz maga elé. A jelenet jobb oldalán Drágffy Jánost, Magyarország 1525–1526 közötti országbíróját látjuk, jobb kezében az országcímeres zászlóval. „E hadtest közepén állt a király zászlaja, melyet Drágffy János országbíró – ez a király után a harmadik világi méltóság – tartott”⁸¹ – olvashatjuk Brodaricsnál. Istvánffy Miklós (1538–1615) nyomtatásban 1622-ben megjelent történeti munkájában pontosítja a zászló leírását: „Ennek a második csatasornak a közepén, ahol a tartalék helye volt, a Boldogságos Szűz Máriának aranyos képével díszes, hatalmas zászlót Drágffy János, Bertold fia tartotta, akinek régi szokás szerint nem volt sarkantyúja, annak biztosítására tudniillik, hogy menekülésre ne is gondoljon.”⁸² A bécsi festménnyel ellentétben nem az országcímeres, hanem az Istvánffy által említett, Szűz Máriát ábrázoló zászlót látjuk Drágffy kezében Than Mór (1828–1899) 1856-ban készült, a mohácsi csatát ábrázoló alkotásán.⁸³ (9. kép)

Az Anghiari csata előkép-szerepe

A Rumelnak tulajdonított festmény kompozíciója szimmetrikus elrendezésű: a csatajelenetet két oldalról egy-egy, a belül dúló harc felé bal, illetve jobb oldalról forduló, kardját magasra emelő, egymásnak szinte tükörképeként elhelyezkedő lovas katona, előlről pedig a kép középtengelyébe helyezett jelenet, egy ágaskodó ló, és annak kantárszárát megragadni igyekvő, hátrazuhanó harcos alakja zárja le. A kép jobb oldalának háttérében egy homályba, füstbe vesző önálló jelenetet látunk: a központi küzdelem főalakjainál jóval kisebb, tehát távolabb lévő lovasok összecsapását és menekülését. Hasonló „kép a képben” kompozíciós elem szerepel majd Székely Bertalan (1835–1910) 1862-ben készült *Mohácsi csatájának* felső részén, amely a törökkel harcoló királyt ábrázolja. (10. kép)

Feltehetően nem véletlen egybeesés, hogy a bécsi festmény központi jelenetének jobb oldala hasonlóságot mutat Leonardo da Vinci (1452–1519) csupán másolatokban fennmaradt művének, az *Anghiari csatájának* a kompozíciójával: könnyen elképzelhető, hogy a reneszánsz csatajelenet előképül szolgált a bécsi festőnek. Leonardo 1503-ban kapott megbízást a firenzei Signoriától, hogy a Palazzo Vecchio nagytermében, a Sala dei Cinquecentóban készítsen egy freskót, amely az 1440. június 9-én Milánó és egy Firenze által vezetett szövetség között Anghiari mellett lezajlott csatát ábrázolja.⁸⁴ A Leonardo-freskó középső, a zászlóért vívott küzdel-

10. Székely Bertalan: A mohácsi csata. Olaj, vászon, 1862.
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

met bemutató részének legismertebb másolata egy 1603-ban a feltételezések szerint Peter Paul Rubens (1577–1640) által készített, a Louvre-ban őrzött krétarajz, amely nem az eredeti műről, hanem annak rézmetszetes másolatáról készült. Lorenzo Zacchia (1524–1587) 1558-ból származó sokszorosított grafikája (37,4 × 47 cm) – amelynek egy példánya a bécsi Albertina grafikai gyűjteményében is megtalálható⁸⁵ – vagy az eredeti műről vagy Leonardo egyik vázlatáról készült. Népszerű volt Gérard Edelincknek (1640–1707) a kompozíciót bemutató, 1657–1666

11. Gérard Edelinck: Az anghiari csata.
Rézmetszet, 1657–1666 körül

körülre datált rézmetszete is,⁸⁶ (11. kép) amelynek egy példánya a bécsi Képzőművészeti Akadémia Kupferstichkabinetjében található.⁸⁷ Mivel az 1800 előtti időszakra vonatkozóan nagyon ritkák a sokszorosított grafikai alkotások beszerzésére vonatkozó adatok, nem lehet tudni, hogy ez a lap már az

12. Johann Nel: Magyarország allegóriája. Fametszet, 1581

1760-as években is a gyűjteményben volt-e. Beszerzéséről a régi műtárgykartonon sincs információ.⁸⁸ A két sokszorosított grafika valamelyikét tehát a bécsi festő innen is ismerhette, vagy akár egy másik bécsi gyűjteményből. Nemcsak a két ágaskodó ló beállítása hasonló a festményen és a metszeten, hanem néhány alak elhelyezkedése is: a két ló között a földön fekvő harcosé éppúgy, mint a bal oldali ló előtt látható figuráé, csak az anghiari csata katonája egy pajzs alá bújik, míg a mohácsi csatajelenet lováról leeső vitéze a ló kantárszárát ragadja meg, hogy az ágaskodó állat össze ne tapossa. A kompozicionális rokonság mellett a bécsi kép és az anghiari csatát bemutató jelenet között tematikai hasonlóság is felfedezhető: mindkét alkotás a zászlóért folyó küzdelmet ábrázolja. Leonardo emblematikus csatajelenetének előkép-szerepét az európai csataképfestészet egyes típusainál – elsősorban a küzdelem szenvedélyességét, kegyetlenségét nem feltétlenül a történeti forrásokban gyökerező események felelevenítésével, hanem általánosságban bemutató, a festőiséget előtérbe helyező ún. dekoratív csataképekénél – a szakirodalom is hangsúlyozza.⁸⁹

II. Lajos halála?

A bécsi festményen a jelenet előtérben egy lováról földre zuhanó harcos, illetve egy feléje vágató lovas látható. Jókai Mór (1825–1904) a bécsi sorozatról 1895-ben megjelent ismertetésében⁹⁰ a központi jelenet lóról lezuhanó személyét egyértelműen II. Lajosként határozta meg: „A hatodik kép végre, mely a magyar miniszterné boudoirját díszíti, a mohácsi ütközet ábrázolása, melyben valódi genialitás nyilvánul, úgy az összes csoportozat megalakítása, mint az egyes alakok megfestése körül: az előtérben az ifjú II. Lajos király, a mint lovával együtt a Csele patakba hanyatlik.”⁹¹ Ezzel a véleménnyel találkozunk a festmény egy lapos ismertetőjében is, amelynek forrása Lengyel László szakvéleménye volt: „A történeti hitelesség és azonosíthatóság megteremtéséhez a kompozíció közepén magyar címeres zászlót magasba emelő katonákat, Tomori Pál püspök hősi halálára utalva püspöksüveges főpapokat és középen lent a lováról leeső Lajos királyt ábrázolta festőnk.”⁹² Ekként értelmezi a jelenetet Serfőző Szabolcs is: „Végül a hatodik – ma is meglévő

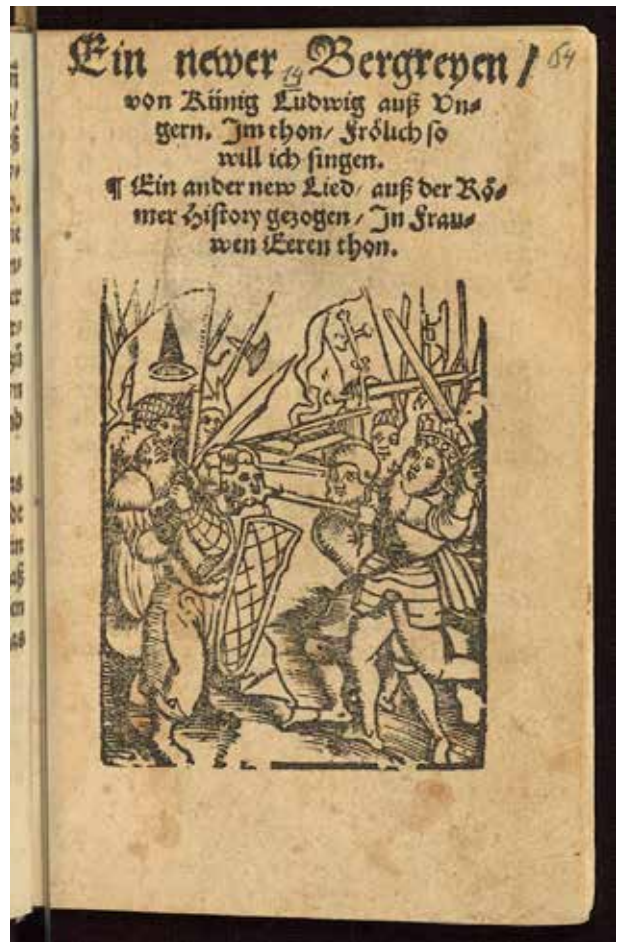

13. II. Lajos holttestének megtalálása. Rézmetszet. In: Paul Rycaut – Giovanni Sagredo: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg 1694, 121.

– pannó az 1526. évi mohácsi csatát jeleníti meg, az előtérben az ifjú II. Lajos király alakjával, amint lovával együtt a sással benőtt mocsárba esik.⁹³

Ezt a feltételezést erősítheti a harcos fiatal arca, a nyakában viselt kettőskeresztes, hármashalmos medaillon, illetve a jelenet előtti, sással benőtt földdarab, amely kapcsolódhat a király mocsárba veszésének szöveg- és képhagyományához. Ugyanilyen, sással benőtt részt találunk II. Lajos halálának ábrázolásakor Johann Nel 1581-es fametszetén,⁹⁴ (12. kép) illetve egy 1694-es történeti munkának a holttest megtalálását bemutató illusztrációján.⁹⁵ (13. kép) A lováról leeső harcos esetében ugyanakkor a bécsi festményen – talán a nyakában lévő medaillonon kívül – semmi nem utal uralkodói voltára. Csupán egy tollas főveg hever előtte a földön, a korábbi ábrázolásokkal ellentétben nem visel páncélt, sem koronás sisakot, s a ló felszerelésén sincs semmilyen megkülönböztető jelzés. Páncélban, koronás sisakban, címeres páncéllal vagy takaróval borított lovon ülve ábrázolta a csatában részt vevő uralkodót a 16. századi kéziratok Habsburg-krónika, az *Ehrenspegel des Hauses Österreich* illusztrációja,⁹⁶ egy török miniatúra,⁹⁷ Christoph Fuessl 1531 körül készített emlékérmé,⁹⁸ de páncélban, koronával a fején hanyatlik a mocsárba Johann Nel említett fametszetén is. Az uralkodó páncélt visel Dorffmaister István mindkét *Mohácsi csatáján* is. Bár a mohácsi csatáról tudósító német nyelvű hírlevelek nagy részét más kiadványokban is megjelent fametszetekkel illusztrálták, közöttük is találunk olyanokat, amelyeken koronás személyt látunk. Az egyik – skorpiós zászlós törökökkel harcoló katonákat ábrázoló – kép előtérben, bal oldalon egy földön fekvő, koronás alak tűnik fel.⁹⁹ Keresztes zászló alatt harcoló páncélosok, illetve csúcsos süveget ábrázoló zászlót vivő törökök harcát látjuk annak a feltehetően 1550 körül Jakob Frölich strassburgi nyomdájában megjelent nyomtatványnak a címlapján, amely Hans Sachs (1494–1576) (?) II. Lajosról szóló bányászénekét adta közre. A fametszet valószínűleg ehhez a kiadványhoz készült, a keresztények élén ugyanis egy koronát viselő, kardját magasba emelő páncélos vitézt látunk, minden bizonnyal a címben szereplő királyt szimbolizálva.¹⁰⁰ (14. kép)

Akár a király leesését ábrázolta a művész, akár egy másik harcosét, a kompozíció alapvetően a magyarok küzdelmének bátor, hősies voltát hangsúlyozza. A művész egy olyan pillanatot ragadott meg, amikor még nem dőlt el a küzdelem, bár a lováról leeső vitéz már megelőlegezi a tragikus véget. Ebből a szempontból a festmény szemlélete szinte egyedülálló, hiszen hasonló megközelítéssel csupán Than Mór 1846-ban készült kis méretű vízfestményén találkozunk majd, amely a csata első, még

14. Címlapkép, fametszet. In: *Ein newer Bergreyen, von König Ludwig auss Ungern...* Strassburg, 1550 körül

a magyarok győzelmével kecsegtető szakaszát ábrázolta: a harcosok a kezében kivont karddal előrevágtató Tomori Pált követve rontanak az ellenségre.¹⁰¹ Than festményén is találkozunk ugyanakkor a tragikus vég előrejelzésével: az előtérben a lováról hátraeső páncélos vitéz alakjában a festő talán II. Lajos halálát jelenítette meg. (15. kép) A témával foglalkozó későbbi képzőművészeti alkotások nagy

15. Than Mór: A mohácsi csata. Részlet. Olaj, vászon, 1846. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

része – például Székely Bertalan és Than Mór *Mohácsi csatája* (9–10. kép), vagy a II. Lajos holttestének megtalálását bemutató festmények (Orlai Petrics Soma [1822–1880], Székely Bertalan műve) – a csata elvesztését, a tragikus pusztulást mutatta be. Annak ellenére, hogy mind Székely, mind Than csataképén találkozunk a magyarok hősies küzdelmének ábrázolásával is: Székely képén a festmény felső részén önálló „kép a képben” jelenetben küzdő király, míg Than alkotásán a Szűz Máriát ábrázoló zászlót vivő Bélteki Drágffy János, illetve a harcoló Tomori Pál alakjában.

Országos versus birodalmi szemlélet

Figyelemre méltó a Rumel-féle sorozat történet-szemléletében – ahogy a festményciklust ismertető tanulmányában Serfőző Szabolcs is hangsúlyozta –, hogy az „ábrázolt jelenetek mindegyike a régebbi múltat idézi, ám a sorozatnak nem volt része a kora újkori magyar történelem valamely nevezetes eseménye, sem a török felszabadító háborúkat megjelenítő, sem pedig a Habsburg dinasztia magyarországi és erdélyi uralmát tematizáló kép. Ez egyrészt az erdélyi rendek és a bécsi udvar közötti politikai és felekezeti ellentétekkel magyarázható, másrészt azzal, hogy az Oszmán Birodalom vazallusaként megszületett Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi történelmében aligha kínálkozott a célnak megfelelő, s a rendeltetési helyhez illő téma.”¹⁰² Nem jelenik meg tehát a sorozatban az a birodalmi szemlélet, amellyel mind a 17. század végi visszafoglaló háború emlékére kiadott érmeiken,¹⁰³ mind a 18. század végi centenáriumi alkalmából készítettett, a 16. századi vesztes és a 17. századi győztes csatákat egyaránt megörökítő, említett mohácsi, szigetvári és szentgotthárdi festményeken találkozunk, hogy ti. az 1526. évi mohácsi csata következményeként részekre szakadt keresztény Magyar Királyság egységét a Habsburg Birodalom által vezetett koalíció győzelme állíthatta helyre.

Látványosan negligálta Magyarország történetében a Habsburg Birodalom szerepét egy 19. száza-

di falképsorozat is. Az egykori Bucsánszky (később Rózsa, illetve Stephaneum) Nyomda ún. Királyok Termét, amely ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi karának könyvtárában, a budapesti Szentkirályi utca 30. szám alatt található, a magyar vezérek és királyok mellkép kivágatú portréi díszítik.¹⁰⁴ Az 1873-ban Gaál Lajos (1850 k. – 1929 után) által készített képeken a honfoglaló vezéreket a magyar királyok sora követi I. (Szapolyai) Jánosig (1487–1540), az 1526-tól magyar királyokként uralkodó Habsburg királyok helyett azonban a Habsburg-ház ellen fellépő erdélyi fejedelmeknek és Zrínyi Ilonának (1643–1703), illetve a tizenhárom aradi vértanúnak a mellképe látható a falakon.

A Magyar Udvari Kancellária 18. századi képzőművészeti díszítésének egy része az Erdélyi Udvari Kancelláriáéval ellentétben – alkalmazkodva az épület rendeltetéséhez is – hangsúlyosan a palota átépítését támogató uralkodónő, s rajta keresztül a Habsburg-ház reprezentációjához kapcsolódott. Ezt a célt szolgálta mind a Mária Terézia pozsonyi koronázását megörökítő sorozat, mind a Szent István Rend alapítását ábrázoló Maulbertsch-freskó. A kutatásban még nyitott kérdés, hogy az a festmény vagy festménysorozat, amelyet a Nádasdy Lipót kancellár halála után, 1758-ban felvett ingó-ságleltárban az 1741. évi pozsonyi koronázást bemutató képként említettek – „a volt kancellár lakásán egynehány márványsztal, több fali szőnyeg, az uralkodó pár életnagyságú képe és az ebédő teremben a pozsonyi koronázást ábrázoló festmények találtak, amelyek a kancellária tulajdona gyanánt szerepeltek”¹⁰⁵ – milyen kapcsolatban áll a későbbi Messmer-Pohl-féle sorozattal. Mivel az étkezőteremnek (Tafelzimmer) négy egyforma nagyságú falmezője van, elképzelhető, hogy a pozsonyi koronázás korábbi ábrázolása nem egyetlen képből állt.¹⁰⁶ „Ezek a mára elveszett festmények szolgálhattak előképül 1768-ban Messmer és Pohl képeihez. Feltételezhető, hogy az elveszett képciklus kevésbé reprezentatív formában ábrázolta a pozsonyi koronázást, s ezért merült fel egy új, nagyszabású ceremóniakép-sorozat megfestésének igénye Esterházy Ferenc kancellár részéről.”¹⁰⁷

RÖVIDÍTVE IDÉZETT IRODALOM

- Badintur* 2017 – *Élisabeth Badintur*: Maria Theresia. Die Macht der Frau. Wien 2017
- Bakó* 1999 – *Bakó Zsuzsanna*: Adatok a Székely Bertalan-életmű kutatásához. In: Nagy Ildikó (szerk.): Székely Bertalan kiállítása (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1999/2.) Budapest 1999, 13–58.
- Barta* 2001 – *Ilsebill Barta*: Familienporträts der Habsburger. Dynastische Repräsentation im Zeitalter der Aufklärung. Wien–Köln 2001

- Baum* 1980 – *Elfriede Baum*: Katalog des Österreichischen Barockmuseums im Unteren Belvedere in Wien. Große Meister, Epochen und Themen der österreichischen Kunst. Barock. Österreichische Galerie Wien. Bd. 1–2. Wien–München 1980
- Biermann* 1914 – Deutsches Barock und Rokoko. Herausgegeben im Anschluss an die Jahrhundert-Ausstellung deutscher Kunst 1650 – 1800 Darmstadt 1914 von *Georg Biermann*. Zweiter Band. Leipzig 1914

- Brodarics* 1528 – *Brodarics István*: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről (Stephanus Brodericus: De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima). In: B. Szabó–Farkas 2020, 301–325.
- B. Szabó–Farkas 2020 – B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas (szerk.): Örök Mohács. Szövegek és értelmezések. Budapest 2020
- Buzási 2016 – Buzási Enikő: Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz (1726–1810). Budapest 2016
- Cerny 1978 – Walter Cerny: Die Mitglieder der Wiener Akademie. Wien 1978
- Chudzikowski 1964 – Andrzej Chudzikowski: Malarstwo Austriackie, Czeskie, Niemieckie, Węgierskie, 1500–1800. Katalog zbiorów. Warszawa 1964
- Czeike 1992 – Felix Czeike: Historisches Lexikon Wien. Band 4. Le – Ro. Wien 1992
- Csorba 2013 – Csorba Dávid: Az Angyalok kápolnája mint emlékezeti hely. In: S. Varga–Szárász–Takács 2013, 387–396.
- Dachs-Nickel 2009 – Monika Dachs-Nickel: Franz Anton Maulbertsch als Chronist? Allegorie und Zeitgeschehen im Fresko der Verleihung des St. Stephansordens. Acta Historiae Artium 50. 2009, 107–118.
- Debreczeni 2013 – Debreczeni Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása). In: S. Varga–Szárász–Takács 2013, 208–226.
- Fleischer 1932 – Julius Fleischer: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens 1705–1790. Quellschriften zur Barocken Kunst in Österreich und Ungarn. Bd. 1. Hrsg. v. Anton Hekler. Wien 1932
- Fleischer 1943 – Julius Fleischer: Umbau und Innenausstattung des Palais Strattmann–Windischgrätz in Wien. In: Kunstgeschichtliche Studien. Dagobert Frey zum 23. April 1943. von seinen Kollegen, Mitarbeitern und Schülern. Hrsg.: Hans Tintelnot. Breslau 1943, 45–61.
- Fodor–Varga 2019 – Fodor Pál – Varga Szabolcs: Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Budapest 2019
- Fuhrmann 1770 – Mathias Fuhrmann: Historische Beschreibung und kurz gefaßte Nachricht von der Römisch. Kaiserl. und Königlichen Residenz-Stadt Wien... Dritter Theil. Von den weltlichen Gebäuden... Wien 1770
- Fuxhoffer 1803 – Fuxhoffer Damian: Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V. Liber I. Veszprém 1803
- Füssli 1810 – Johann Heinrich Füssli: Allgemeines Künstlerlexikon, oder: Kurze Nachricht von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer... Zweyter Theil... Fünfter Abschnitt. N – Q. Zürich 1810
- Galavics 1984 – Géza Galavics: Barockkunst, höfische Representation und Ungarn. In: Gerda Mraz (Hg.): Maria Theresia als Königin von Ungarn. (Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte X). Eisenstadt 1984, 57–70.
- Galavics 1997 – Galavics Géza: Dorffmaister István történeti képei. In: Kostyál László – Zsámbéky Monika (szerk.): „Stephan Dorffmaister pinxit.” Dorffmaister István emlékkiállítás. Zalaegerszeg 1997, 83–109.
- Garas 1955 – Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest 1955
- Gödölle 2014 – Gödölle Mátyás: A Szent István Rend alapításának képzőművészeti forrásai. In: Gödölle–Pallos–Verő 2014, 95–113.
- Gödölle–Pallos–Verő 2014 – Gödölle Mátyás – Pallos Lajos – Verő Mária (szerk.): Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Budapest 2014
- Haas 1821–1828 – Kaiserliche-Königliche Bilder-Gallerie im Belvedere zu Wien... von Carl Haas. Wien und Prag 1821–1828. I–IV. kötet
- Hadobás 2008 – Hadobás Sándor: Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája. Rudabánya 2008
- Haiczl 1913 – Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Budapest 1913
- Hale 1990 – John R. Hale: Artists and Warfare in the Renaissance. New Haven–London 1990
- Hanzl-Wachter 2004 – Lieselotte Hanzl-Wachter: Hofburg zu Innsbruck: Architektur, Möbel, Raumkunst; repräsentatives Wohnen in den Kaiserappartements von Maria Theresia bis Kaiser Franz Joseph. Wien–Köln–Weimar 2004
- Hanzl-Wachter 2005 – Lieselotte Hanzl-Wachter: Ausstattung und Einrichtung der Hofburg zu Innsbruck im späten 18. und 19. Jahrhundert. In: Heinz Noflatscher – Jan Paul Niederkorn (Hg.) Der Innsbrucker Hof. Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert. Wien 2005, 109–121.
- Hanzl-Wachter 2015 – Lieselotte Hanzl-Wachter: Die Neugestaltung der Innsbrucker Hofburg im 18. Jahrhundert. In: Zedinger 2015, 329–341.
- Harsányi 1929 – Harsányi Pál: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek. In: Lukinich Imre (szerk.): Mohácsi emlékkönyv 1526. Budapest 1926, 295–312.
- Héri 2009 – G. Héri Vera: A törökellenes háborúk emlékérmek. Budapest 2009
- Höfer 1986 – Inge Höfer (Red.): Österreichische Kunsttopographie. Band XLVII. Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Die Hofbauten. Bearbeitet von Johanna Felmayer et al. Wien 1986
- Hunkár 1994 – Dénes Hunkár (Hrsg.): Das ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. Győr 1994
- Husslein-Arco–Lechner 2014 – Martin van Meytens der Jüngere. Herausgegeben von Agnes Husslein-Arco und Georg Lechner. Wien 2014
- Iby 2017 – Maria Theresa 1717–1780. Strategist Mother Reformer. Ed. by Elfriede Iby et al. Wien 2017
- Jávor–Slaviček 2009 – Jávor Anna – Lubomír Slaviček (szerk.): Késő barokk impressziók. Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) és Josef Winterhalder (1743–1807). (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai) Budapest 2009
- Jókai 1895 – Jókai Mór: Hat nagy magyar történelmi festmény Bécsben. Ország-Világ, 1895. 26. sz. (jún. 30.) 402–403.
- Kelényi 2012 – Kelényi György: A bécsi Magyar Nagykövetség palotájának építéstörténete. In: Ujváry Gábor (szerk.): A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok. Bécs 2012, 119–139.
- Knauz 1890 – Knauz Nándor: A Garan-melletti Szent-Benedeki Apátság. I. kötet. A templom felszentelésének emlékére kiadja az Esztergomi Főkáptalan. Tizenhat képtáblával és a szöveg között több metszettel. Budapest 1890

- Kolbiarz 2021 – *Artur Kolbiarz*: Silesian Painters and Sculptors at the Vienna Academy of Fine Arts in the Years 1726–1780. A Contribution to the History of Academicism in the Early Modern Period. In: *Arts* 10: 86. <https://doi.org/10.3390/arts10040086>. (2021. 1–23.)
- Kollányi 1900 – *Kollányi Ferencz*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900
- Kovács–Mester 2019 – *Kovács Gábor* – *Mester Béla*: Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben. In: *Fodor–Varga* 2019, 279–335.
- Lejman 2012 – *Beata Lejman*: Malarstwo Europy Środkowej XVI–XVIII w. Niemcy, Austria, Czechy, Węgry, Słowacja. Katalog zbiorów. Wrocław 2012
- Linsboth 2020 – *Stefanie Linsboth*: Die Krönungsbilder in der Ungarischen Hofkanzlei in Wien. In: *Telesko* 2020, 323–328.
- Lisholm 1974 – *Birgitta Lisholm*: Martin van Meytens d. y. Malmö 1974
- Lonicer 1578 – *Philipp Lonicer*: *Chronicorum Turcicorum*. In quibus Turcorum origo, principes, imperatores, bella, praelia, caedes, victoriae, rei que militaris ratio... Tomus primus. Francoforti ad Moenum 1578; *Uő*: *Chronicorum Turcicorum*. In quibus diversorum regnorum, urbium, insularum, vastationes et occupationes a divesis autoribus exponuntur... Tomus secundus. Francoforti ad Moenum, ex officina Georgium Co-ruium, impensis Sigismundi Feyrabendij 1578; *Uő*: *Chronicorum Turcicorum*. In quibus vita, indoles, et adversus turcas res gestae Georgii Castrioti, Epirotarum Principis... Libris XIII describuntur a Marino Barletio, Scodrensi sacerdote. Tomus tertius... Francoforti ad Moenum 1578
- Macek 2010 – *Bernhard A. Macek*: Die Krönung Josephs II. zum Römischen König in Frankfurt am Main. Logistisches Meisterwerk, zeremonielle Glanzleistung und Kulturgüter für die Ewigkeit. Frankfurt am Main 2010
- Macek 2012 – *Bernhard A. Macek*: Der Krönungszyklus aus der Meytens-Werkstatt. In: *Time in the Age of Enlightenment*. 13th International Congress for Eighteenth-Century Studies = Le Temps des Lumières: XIIIe Congrès international d'étude du XVIIIe siècle = Zeit in der Aufklärung: 13. Internationaler Kongress zur Erforschung des 18. Jahrhunderts. *Wolfgang Schmale* (Hrsg.). Bochum 2012, 213–226.
- Merényi-Metzger 2002 – *Merényi-Metzger Gábor*: Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja (1581–1945). Magyar egyháztörténeti vázlatok (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia) 14. 2002/1–4., 171–196.
- Mezei 1958 – *Mezei Márta*: Történetzemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Budapest 1958
- Mikó 2009 – *Mikó Árpád*: A reneszánsz Magyarországon. Budapest 2009
- Mikó 2011 – *Mikó Árpád*: A reneszánsz művészet története Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2011. http://real-d.mtak.hu/526/4/dc_139_10_doktori_mu.pdf.
- Mraz 1994 – *Gottfried Mraz*: Das Palais der Ungarischen Hofkanzlei 1747–1848. In: *Hunkár* 1994, 38–110.
- Nagler 1841 – *Dr. Georgl. K[aspar]. Nagler*: Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und Werken... Eilfter Band. Passe, Simon de – Powle, G. München 1841
- Papp 2012 – *Papp Júlia*: Könyv és kép a 19. század elején. Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa. I–II. Budapest 2012
- Papp–Király 2018 – *Papp Júlia* – *Király Erzsébet* (szerk.): A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet. Budapest 2018
- Papp 2019 – *Papp Júlia*: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: *Fodor–Varga* 2019, 149–193.
- Petneházi 2021 – *Petneházi Gábor*: Ellentétes narratívák fog-ságában. Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri. In: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*. (Convivia Neolatina Hungarica, 4.) Szeged 2021, 167–196.
- Petneházi 2021a – *Petneházi Gábor*: Brutus az olvasóhoz. *A Rerum Ungaricarum libri* trentói kéziratának bevezetése. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 19. 2021/1., 297–336.
- Pfaffenbichler 1998 – *Matthias Pfaffenbichler*: Das frühbarocke Schlachtenbild – vom historischen Ereignisbild zur militärischen Genremalerei. In: *Klaus Bußmann* – *Heinz Schilling* (Hrsg.): 1648 – Krieg und Frieden in Europa. Münster / Osnabrück 24.10.1998–17.01.1999 [Katalog zur 26. Europaratsausstellung]. Münster 1998, 493–500.
- Polgár 2019 – *Polgár Balázs*: Az 1526. évi mohácsi csata régészete: Régi eredmények és újabb kutatási perspektívák. In: *Fodor–Varga* 2019, 381–411.
- Pollerof 2023 – *Friedrich Pollerof*: Die Representation der Habsburger (1493–1806). Petersberg 2023
- Popelka 1984 – *Liselotte Popelka*: Schlachtenbilder – Bemerkungen zu einer verachteten Bildgattung. In: *Schlachten, Schlachten, Schlachten*. Eine Ausstellung der Gemäldegalerie mit dem Institut für Bildnerische Erziehung. Hrsg. von *Heribert Hutter*. Wien 1984, 5–17.
- Prachar 2006 – *Barbara Prachar*: Zeremonienbilder aus der Werkstatt Martin von Meytens. Diplomarbeit. Wien 2006
- Riedl-Dorn 1998 – *Christa Riedl-Dorn*: Das Haus der Wunder. Zur Geschichte des Naturhistorischen Museums in Wien. Wien 1998
- Riedl-Dorn 2009 – *Christa Riedl-Dorn*: Zu Freibeutern und Piraten im Auftrag des Kaisers. Forschungsreisen im 18. Jahrhundert. In: *Zedinger–Schmale* 2009, 269–291, 502–505.
- Rózsa 1973 – *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest 1973
- Rycaut–Sagredo 1694 – *Paul Rycaut* – *Giovanni Sagredo*: Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg 1694.
- Sauer 2010 – *Benedikt Sauer*: Hofburg Innsbruck. Wien–Bozen 2010
- Schmitt-Vorster 2006 – *Angelika Schmitt-Vorster*: *Pro Deo et Populo*: Die Porträts Josephs II (1765–1790). Untersuchungen zu Bestand, Ikonographie und Verbreitung des Kaiserbildnisses im Zeitalter der Aufklärung. Dissertation. München 2006
- Schöny 1970 – *Heinz Schöny*: Wiener Künstler-Ahnen. Genealogische Daten und Ahnenlisten Wiener Maler. 1. Mittelalter bis Romantik. Wien 1970
- Schrott 1581 – *Martin Schrott*: Wappenbuch des Heiligen Römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa. München 1581

- Seláf-Tóvizi 2014 – *Seláf Levente – Tóvizi Ágnes*: Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról. Magyar Könyvszemle 130. 2014, 261–271.
- Serfőző 2017 – *Serfőző Szabolcs*: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában. Rubicon 27. 2017, 1–2. sz., 48–71.
- Serfőző 2020 – *Szabolcs Serfőző*: Themen und Formen der Repräsentation Maria Theresias in Ungarn, In: *Telesko* 2020, 311–322.
- Serfőző 2020a – *Szabolcs Serfőző*: Das Regnum Hungaricum in der Representation Maria Theresias. In: *Telesko* 2020, 341–350.
- Serfőző 2021 – *Serfőző Szabolcs*: Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának magyar történeti tárgyú pannoni 1756/1758-ból. Művészettörténeti Értesítő 70. 2021, 235–256.
- Sinkó 2001 – *Sinkó Katalin*: Kontinuitás vagy a hagyomány újratemtése? Történeti képeink a XIX. században (Közgyűlési előadások, 2000. május: Millennium az Akadémián. Filozófiai és Történettudományok Osztálya). In: *Glatz Ferenc* (szerk.): A történeti helyzettudat alakváltozásai: kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben. 1. kötet. Akadémiai Műhely. Közgyűlési előadások. Budapest 2001, 317–330.
- Stollberg-Rilinger 2017 – *Barbara Stollberg-Rilinger*: Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie. München 2017
- S. Varga–Szárász–Takács 2013 – *S. Varga Pál – Szárász Orsolya – Takács Miklós* (szerk.): A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. (Loci Memoriae Hungariae II.) Debrecen 2013
- S. Varga 2013 – *S. Varga Pál*: „...keresettek alkalmat a hajdanra visszanezhetni...” Mohács emlékezhelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában. In: *S. Varga–Szárász–Takács* 2013, 240–249.
- Szalai 2021 – *Szalai Béla*: Így tudták, így hitték, így képzeltek. A magyar történelem kortárs metszeteken 1514–1592. Budapest 2021
- Szamosközy 1876 – *Szilágyi Sándor* (szerk.): Szamosközy István történeti maradványai. I. 1566–1586. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 21.) Budapest 1876
- Szávai 2019 – *Szávai Petra*: „Idegen uralom alatt”. Az idegenség reprezentációi a Mohácsi Nemzeti Emlékhelyen. In: *IMÁGO* Budapest 2019, 8(1): 73–80.
- Szörényi 2019 – *Szörényi László*: Johannes Campanus cseh neolatin költő és a magyar történelem. In: *Antikvitás & Reneszánsz* III. Szeged 2019, 209–230.
- Takáts 1906 – *Takáts Sándor*: A magyar és az erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben. Századok 40. 1906, 781–812.
- Telesko 2015 – *Werner Telesko*: Maria Theresias „Familia Augusta”. Zur Programmatik des „Riesensaals” in der Innsbrucker Hofburg. In: *Zedinger* 2015, 349–362.
- Telesko 2020 – *Werner Telesko* et al. (Hrsg.): Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung. Wien–Köln–Weimar 2020
- Teschler 1918 – *Teschler Béla*: Visszapillantás a lykavai m. kir. kincstári uradalom múltjába. Liptószentmiklós 1918
- Tietze 1908 – *Hans Tietze*: Die Denkmale der Stadt Wien (XI.–XXI. Bezirk). Österreichische Kunsttopographie. Band II. Wien 1908
- Tietze 1916 – *Hans Tietze*: Anmerkungen zu einigen in der Österreichischen Kunsttopographie veröffentlichten Porträts. In: Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege 10. 1916/1–4. Beiblatt, 109–120.
- Tóth 2019 – *Tóth Gergely*: Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata az újkori történetírásban (1. rész: a 16. század történetírása). In: *Fodor–Varga* 2019, 75–148.
- Történelem – Kép 2000 – *Mikó Árpád – Sinkó Katalin* (szerk.): Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Budapest 2000
- Vályi 1796 – *Vályi András*: Magyar Országnek leírása. I. Budán 1796
- Veszprémi 2013 – *Veszprémi Nóra*: A magyar történeti festészet kezdetei? (A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején). In: *S. Varga–Szárász–Takács* 2013, 261–273.
- Vollmer 1927 – *Hans Vollmer* (Hrsg.): Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von *Ulrich Thieme* und *Felix Becker*. Band 21. Knip–Krüger. Leipzig 1927
- Vollmer 1932 – *Hans Vollmer* (Hrsg.): Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von *Ulrich Thieme* und *Felix Becker*. Band 26. Olivier – Pieris. Leipzig 1932
- Vollmer 1933 – *Hans Vollmer* (Hrsg.): Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von *Ulrich Thieme* und *Felix Becker*. Band 27. Piermaria – Ramsdell. Leipzig 1933
- Zedinger 2000 – *Renate Zedinger* (Hrsg.): Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Ausstellung Schallaburg. St. Pölten 2000
- Zedinger 2008 – *Renate Zedinger*: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) Monarch – Manager – Mäzen. Wien–Köln–Weimar 2008
- Zedinger–Schmale 2009 – *Renate Zedinger – Wolfgang Schmale* (Hg.): Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis / L'empereur François Ier et le réseau lorrain / L'imperatore Francesco I e il circolo lorenesse. Bochum 2009
- Zedinger 2015 – *Renate Zedinger* (Hrsg.): Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Bd. 29). Bochum 2015
- Zedinger 2015a – *Renate Zedinger*: Familie als Programm. Die Lothringer-Porträts in der Innsbrucker Hofburg. In: *Zedinger* 2015, 363–394.
- Zöllner 1991 – *Frank Zöllner*: Rubens Reworks Leonardo: 'The Fight for the Standard'. In: *Achademia Leonardi Vinci* 4. 1991, 177–190.

JEGYZETEK

* A tanulmány az NKFIH 138702. számú, Az 1526. évi mohácsi csata 16–19. századi képzőművészeti recepciója című OTKA pályázata, a bécsi Collegium Hungaricum és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

¹ A Műtárgyfelügyelet (Műtárgyfelügyeleti Hatósági Osztály) adatbázisában a kép műtárgy-azonosítója: 58375, a gyűjteményazonosítója: 495. <http://mutargy.kormany.hu/Search/Result>.

² A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Felügyeleti Igazgatósága 460/1272/1/2004. ügyiratszámú határozata, 2004. április 13.

³ Füssli 1810, 1125; Nagler 1841, 444; Vollmer 1933, 191.

⁴ Czeike 1992.

⁵ Buzási 2016, 217–218, részletes irodalommal. Nr. 488.: „Pohl, Wenceslaus ein Mahler aus Schlesien von Truppau dermahlen auf dem Spittelberg 9 July An(n)o 1754”. 217; „Poll, Wenzel von Tropau, Mahler Augusty 1766”. 218. Vö.: Schöny 1970, 134; Baum 1980, 422, 425; Kolbiar 2021, 9, 23.

⁶ Vollmer 1933, 191.

⁷ Sajnovics itt szerzett tapasztalatai alapozták meg a lapp és a magyar nyelv rokonságáról alkotott elméletét, amelynek alapelveit 1770-ben Nagyszombatban kiadott, *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* című könyvében fejtette ki. Sajnovicsot és Hellt 1770-ben a dán királyi akadémia tagjává választották.

⁸ Füssli 1810, 1125; Nagler 1841, 444; Dr. Kelényi B. Ottó: A Pázmány Péter Tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. Pestbudai Emléklapok. A Historia melléklete. I. kötet. Budapest, 1928. szeptember hó. 2. füzet. 51–62 (57); Maria Theresia und ihre Zeit. Walter Koschatzky (Hg.). Salzburg–Wien 1980, 111,04. tétel, 480–481. (n. n.)

⁹ Archiv der Universität Wien, Bildarchiv, jelzete: 106.I.2775. A portré keletkezési dátuma a levéltár honlapja szerint 1769.

¹⁰ <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BI-OG40229?id=BI-OG40229&page=2#page-top>; <https://onb.wg.picturemaxx.com/?16756386081222671803>.

¹¹ A Károli-féle bibliafordítás szerint: „Az egek beszél Isten dicsőségét, és kezeinek munkáját hirdeti az ég-boltozat.”

¹² Papp 2012, I. kötet: 349, 485, II. kötet: 194. Az illusztráció megjelent: *Hadobás* 2008, 106.

¹³ 1640–1644 körül. Wien, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, ltsz.: 1612.

¹⁴ „...ein Bildnißmaler, arbeitete um 1760, vermutlich in Wien. Nach ihm hat J. C. Rainsperger einen Lauterspieler gestochen, und J. G. Hayd das Bildniß des Astronomen P. Maximilian Hell nach ihm in Schwarzkunst geschabt.” Füssli 1810, 1125; Nagler 1841, 444; Vollmer 1933, 191.

¹⁵ 1630–1635 körül. Wien, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, ltsz.: 213.

¹⁶ Köszönöm Bubryák Orsolyának a sokszorosított grafikai lap ismeretét.

¹⁷ Haas 1821–1828. Vö.: Papp 2012, I. kötet, 257–258, 430, 434–435, 436–437, 441–442.

¹⁸ A ma a bécsi Weltliche und Geistliche Schatzkammerben megtekinthető sorozatról l. Macek 2010; Macek 2012.

¹⁹ Fleischer 1932, 40; Vollmer 1933, 191; Prachar 2006, 51–58; Macek 2010, 13–14; Macek 2012; Husslein-Arco–Lechner 2014, 20.

²⁰ Reichs-Postreuter, 1767, No. 207., 29. Dezember [4.] <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=rpr&datum=17671229&seite=4&zoom=33&query=%22Wenzel%2Bpohl%22&ref=anno-search>; Wienerisches Diarium, 1767, Nr. 100., 16. Dezember [6]. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=17671216&seite=6&zoom=33>. Vö.: Fleischer 1932, 40; Prachar 2006, 30; Polleroß 2023, 470.

²¹ Wien, Albertina, ltsz.: 4680, 4681. Vö.: Prachar 2006, 56–57; Macek 2010, 14, Abb. 2.

²² „Die 5. andern Gemählde stellen vor 1) den Kaiserl. Einzug in die Stadt Frankfurt am Mayn. 2) Den Feyerlichen Ritt über den Römer-Platz in die Dom-kirche. 3) Die Krönung daselbst. 4) Den Ritterschlag, und 5) die Kaiserl. und Römisch-Königl. auch Churfürstlichen Tafeln auf dem Römer. Diese feyerliche Handlungen aufs genaueste zeichnen und entwerfen zu können, gieng damals Herr Dalling mit dem Herrn Wenzel Pohl eigends nach Frankfurt, allwo er selbige in genauen Augenschein nahm. Es haben sich auch bey diesem letztern Werke, nebst dem Herrn Vincent Fischer, Professor der bau- und Sehkunst, die Herren Johann Greipel, Sigrist, Retel und Schinagel, allhiesige akademische Mahler, durch ihren vereinbarten Fleiß eine sonderbare Ehre erworben, und den höchsten Beyfall des Kaiserl. Königl. Hofes verdienet. Alle diese Stücke wurden unter der Aufsiche des kaiserl. Königl. Directors der Wienerischen Mahler- und Bildhauer-Akademie, Herrn von Meytens, verfertigt”. Fuhrmann 1770, 30–31. Vö.: Lisholm 1974, 79; Prachar 2006, 30. A magyar udvari kancellária épülete Fuhrmann könyvében csak egy felsorolásban szerepel, belső díszítéséről nem írt. Fuhrmann 1770, 25.

²³ Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław, ltsz.: 63. Jelzés a hátoldalon: WPohl fec. 1768. Mérete: 27,8 × 26 cm. Vö.: Lejman 2012, 208–210 (irodalommal).

²⁴ 1754–1755 körül. Sammlung Bundesmobilienvverwaltung, Schloss Schönbrunn, Wien, ltsz.: MD 039813. Legújabbán l. Polleroß 2023, 471, 473.

²⁵ Vollmer 1932, 145.

²⁶ Tietze 1908, 122, Tafel VIII.

²⁷ Tietze 1916, 114–116. A kiállítás képes katalógusa: Biermann 1914.

²⁸ Biermann 1914, LXXX., 1210. kép, 698. („1210. Antonio Bencini: Kaiserin Maria Theresia und ihre Familie (nach einem Original von Meytens) Se Kgl. Hoheit der Großherzog von Hessen”). Vö.: Tietze 1916, 115–116. A festmény Ernst Ludwig von Hessen und bei Rhein (1868–1937) nagyherceg gyűjteményéből került a varsói Nemzeti Múzeumba, ahol ma is őrzik.

²⁹ Maximilian Heyl részt vett az 1870–1871-es porosz-francia háborúban, később altábornagyi rangot (General-leutnant) kapott.

³⁰ Biermann 1914, XL., 695. kép, 413. („695. W. Pahl (wahrscheinlich nach Meytens. Maria Theresia und ihre Familie... General Frhr. von Heyl, Darmstadt”). Vö.: Tietze 1916, 117; Chudzikowski 1964, 162. tétel, 75.

³¹ Tietze 1916, 116–117.

³² Vollmer 1933, 191.

³³ <https://www.heylishof.de/>.

³⁴ „W. Pahl. Um 1750. 700. Familienbild eines kurkölnischen hohen Juristen. (Kanzler v. Reasfeld?). Lwd. H. 186 cm, Br. 123 cm. G.-R.” Rudolph Lepke’s Kunst-

Auctions-Haus, Berlin. Antiquitäten, Möbel des 16. bis 19. Jahrhundert, alte Gemälde, Teppiche, Silber, Bronzen, Porzellan und Fayencen, Miniaturen, Kleinkunst; aus dem Nachlass des Freiherrn von Stumm und aus anderem Besitz; Versteigerung: 6. bis 9. Dezember 1921. Nr. 1877. Berlin 1921. 26. Vö.: *Vollmer* 1932, 145.

³⁵ *Serfőző* 2017, 51; *Prachar* 2006, 32.

³⁶ Pohl – mint láttuk – 1754-ben, Messmer pedig 1753-ban iratkozott be a bécsi képzőművészeti akadémiára, s 1766 nyaratól – Pohlhoz hasonlóan – Messmer is az újonnan megnyílt rézmetsző akadémia tanulója lett. *Buzási* 2016, 196–197.

³⁷ Legújabbban I. *Iby* 2017, 30–31; *Serfőző* 2017; *Linsboth* 2020; *Serfőző* 2020a, 343.

³⁸ Mivel a budai vár 1769-re befejeződő kiépítése királyi palotává (bár a királynő sosem lakott ott) Magyarország függetlenségét volt hivatva hangsúlyozni, Mária Terézia a törekvés ellensúlyozásaként kiemelt figyelmet fordított a bécsi magyar kancellária, mint a Magyar Királyság intézményének reprezentatív kiépítésére. *Galavics* 1984, 62–63; *Serfőző* 2017, 52.

³⁹ *Fleischer* 1943, 58–59. A rend történetéhez vö.: *Gödölle-Pallos-Verő* 2014. A freskóról újabb: *Dachs-Nickel* 2009; *Gödölle* 2014, 98–101. A freskóhoz készült vázlatról: *Történelem – Kép* 2000, 341–342. (*Jávor Anna – Nadia Shelest*, részletes irodalommal); *Jávor-Slaviček* 2009, 155–156.

⁴⁰ *Fleischer* 1932, 39, 131; *Fleischer* 1943, 54–57; *Prachar* 2006, 64–67, Abb. 109–105; *Serfőző* 2017; *Stollberg-Rilinger* 2017, 873 (99. jegyzet), Abb. 4. A Messmer és Pohl által festett sorozat ikonográfiai típusai – leginkább a gyermek II. Józsefet az országgyűlésen bemutató Mária Teréziát ábrázoló jelenet – népszerűek voltak a 19. századi sokszorosított grafikában. Vö.: *Történelem – Kép* 2000, 538.

⁴¹ *Fleischer* 1943, 55; *Prachar* 2006, 67.

⁴² *Takáts* 1906, 796–797. Messmer és Pohl nevének említésével I. *Fleischer* 1932, 39–40, 131 (631. tétel); *Fleischer* 1943, 48; *Mraz* 1994, 79; *Prachar* 2006, 67.

⁴³ *Iby* 2017, 220.

⁴⁴ Az épületről és képzőművészeti díszítéséről I. *Takáts* 1906, 792–804; *Fleischer* 1943; *Galavics* 1984, 62–66; *Mraz* 1994, 69–84. (Messmer II. Józsefről készített portréjáról: 76, a portré kifizetéséről [288 forint 45 krajcár]: 86); *Történelem – Kép* 2000, 341; *Kelényi* 2012; *Gödölle* 2014, 98; *Stollberg-Rilinger* 2017, 96, 873 (99. jegyzet). Ennek a megrendelésnek az ismeretében nem zárhatjuk ki, hogy a jelenleg Innsbruckban található, említett két portré, amely Mária Teréziát és II. Józsefet a Szent István Rend díszöltözetében ábrázolja, valamilyen módon kapcsolódott a bécsi magyar kancelláriához.

⁴⁵ *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Tirol. Wien* 1980, 20; *Höfer* 1986, 135, 141–142; *Schmitt-Vorster* 2006, 66, 96, 33. tétel; *Telesko* 2015, 356 – a három festményt 1770-re datálva; *Zedinger* 2015a, 372; *Stollberg-Rilinger* 2017, Abb. 6.; *Serfőző* 2020, 317; *Gödölle* 2014, 105–107.

⁴⁶ *Serfőző* 2021, 241.

⁴⁷ *Fleischer* 1932, 131. *Schmitt-Vorster* disszertációjában *Fleischer* munkájából vett két másik adatról is Pohl szerepelteti Kohl helyett (*Fleischer* 1932, 654. tétel, *Schmitt-Vorster* 2006, Quellenanhang, 13; *Fleischer* 1932, 846. tétel, *Schmitt-Vorster* 2006, Quellenanhang, 16.).

⁴⁸ *Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Geheimes Kammerzählamt, 1770–1773, fol. 763-011. Köszönöm Oross*

András levéltári delegátusnak a kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségét. A két főhercegnő portréjához vö.: *Fleischer* 1932, 39.

⁴⁹ Közülük kettőnek a fényképét közli Ilsebill Barta: 17. fekete-fehér kép, 43. „(Jacob?) Kohl (1734–1788), Joseph II. als Großmeister des Stephansordens, um 1770. Öl / Lw. 363 × 178. Hofburg, Innsbruck, Riesensaal.” *Barta* 2001, 176); 18. színes kép, 3 („[Jacob?] Kohl [1734–1788], Franz Stephans von Lothringen in Krönungsornat des deutschen Kaisers, um. 1770. Öl / Lw. 363 × 178. Hofburg, Innsbruck, Riesensaal.” *Barta* 2001, 176), s közzé teszi Kohl egyik kettősportréjának az illusztrációját is: 97. kép, 108 („[Jacob?] Kohl [1734–1788], Erzherzogin Maria Amalia und Ferdinand von Parma mit ihrem Kindern. 1776. Öl / Lw. 249 × 150. KHM Inv. 8857.” *Barta* 2001, 179). Az uralkodóportrékat Kohl életrajzában nem említi: *Vollmer* 1927, 202.

⁵⁰ *Fleischer* 1932, 131. Ennél a tételnél a 2006-os disszertációban is Pohl szerepel. *Schmitt-Vorster* 2006, Quellenanhang, 12. Más festőkkel együtt Wenzel Pohl említ a *Riesensaal* portréinak alkotójaként: *Polleröf* 2023, 476.

⁵¹ *Zedinger* 2000, 109, Abb. 4; *Hanzl-Wachter* 2004, 55–59; *Hanzl-Wachter* 2005; *Zedinger* 2008, Abb. 7; *Sauer* 2010, 50; *Hanzl-Wachter* 2015, 338–339; *Badintur* 2017, 174–175.

⁵² *Fleischer* 1932, 133 (654. tétel); *Prachar* 2006, 32–33.

⁵³ *Baum* 1980, 420.

⁵⁴ *Cerny* 1978, 22.

⁵⁵ *Fleischer* 1932, 111. (456. tétel) – Kohl nevének említése nélkül, 1767-es fizetési dátummal; *Riedl-Dorn* 1998, 15–19; *Zedinger* 2000, 6.01. tétel, 115–116; *Zedinger* 2008, Abb. 9; *Zedinger-Schmale* 2009, Fig. 27. (A két utóbbi kötetben művészként Ludwig Kohl, illetve L. Kohl szerepel. 1769-ben Ludwig Kohl Historienmaler egy antik témájú felvételi munkával jelentkezett az akadémiára. *Cerny* 1978, 24); *Riedl-Dorn* 2009, 269. Messmer is készített portrékat az innsbrucki Hofburg számára. *Fleischer* 1932, 111 (456. tétel); *Baum* 1980, 422; *Höfer* 1986, 76, 142.

⁵⁶ *Fleischer* 1932, 40. Meytens halála után a nagy reprezentatív csoportképeket Johann Franz Greipel (1720–1798), Franz Messmer és Jakob Kohl festette meg. *Fleischer* 1932, 39. Messmer feltehetően Kohllal dolgozott együtt az özvegyi ruhás Mária Teréziát ábrázoló, a bécsi Österreichische Galerie Belvedereben őrzött, 1770 körül készített portrén is (ltsz.: 4435). *Baum* 1980, 422.

⁵⁷ *Serfőző* 2021.

⁵⁸ Vö.: *Papp* 2019.

⁵⁹ Szamosközy Istvánnak (1570–1612) a János Zsigmond erdélyi fejedelem gyulafehérvári palotáját díszítő, 1570 körül készült történeti festményekről beszámoló leírása szerint a művész *picturis doctissimis* azaz igen tudós festményekkel ékesítette a palotát, amelyek közül a csatajelenetek (urbium oppugnationibus, belli simulacris) akár antik tárgyak is lehettek. (Szamosközy 1876, 112. Vö.: *Mikó* 2009, 171; *Mikó* 2011, 200; *Serfőző* 2021, 253 [101. jegyzet].) A magyar vonatkozású eseményeket ábrázoló képeket Szamosközy talán megemlítette volna. Mivel a leírás az 1571-ben elhunyt János Zsigmond nekrológiájában található, nem lehet a forrása a velencei születésű, az 1570–1580-as években Erdélyben és Lengyelországban Báthory István (1533–1586) udvari történetírójaként tevékenykedő Giovanni Michele Bruto (Johannes Michael Brutus, Brutus János Mihály) (1517–1592) kézírata, mert az csak 1566-ig ismertette (vagy legalábbis már

Szamosközy korára is csak az addigi részek maradtak fenn) a magyar történelem eseményeit. Szamosközy – ahogy a 2020-ban Trentóban felfedezett, minden eddig ismertnél teljesebb Brutus-kéziratban (Petneházi 2021, Petneházi 2021a) olvasható szerkesztői megjegyzései mutatják, a szöveg ismeretében – 1566-tól folytatta a történelmi munkát ugyanolyan cím alatt (*Rerum Ungaricarum libri*). Köszönöm Petneházi Gábor és Kasza Péter információit.

⁶⁰ Haiczl 1913, 99. Vö.: Garas 1955, 170, 266. (16. jegyzet) (Kulovics Pált említve).

⁶¹ Vályi 1796, 171.

⁶² Fuxhoffer 1803, 139–140.

⁶³ Krüchten József: 9. Hazai művészek. In: Tudományos Gyűjtemény 5. 1821. II. kötet, 124.

⁶⁴ Kollányi Ferenc szerint Kubovics először Kovallón volt plébános (Kollányi 1900, 338), máshol ugyanakkor azt olvashatjuk, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés határozata után a katolikus templomoknak a Felvidéken a lutheránusok számára történt lefoglalása során az „...elvelt templomok azon berendezését, amelyet a protestánsok is használhattak, visszatartották, a többit pedig a papokkal együtt egyszerűen kidobták, amint kidobták a dovallói asszonyok 1706 jan. 10-én Kubovics Pál nevű kath. papjukat is.” Teschler 1918, 61.

⁶⁵ Kollányi 1900, 339.

⁶⁶ Merényi-Metzger 2002, 174.

⁶⁷ Kollányi 1900, 339.

⁶⁸ Knauz 1890.

⁶⁹ Fuxhoffer 1803, 139.

⁷⁰ Sinkó 2001, 323; Veszprémi 2013, 262–263; Papp–Király 2018, 109–110 (Sinkó Katalin – Kerny Terézia); Szávai 2019, 74. Kovács–Mester 2019, 293–294. Vö.: Csorba 2013, 390.

⁷¹ Vö.: Galavics 1997; Papp 2019.

⁷² Galavics 1997, 83.

⁷³ Philipp Lonicer *Chronicorum Turcicorum* című háromkötetes kiadványa első kötetében például a török szultánok életét bemutató részben, I. Szulejmán (1494–1566) uralkodásának leírásában a magyarországi hadjárat ismertetésekor találunk ugyan egy rövid leírást a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról, a témához kapcsolódó kép azonban nem szerepelt a gazdagon illusztrált munkában. Lonicer 1578, I. kötet, 36v–37v. A várnai csatáról a kiadvány második kötetében ezzel szemben hosszú, 83 oldalas önálló fejezetet – a lengyel királyi udvarban diplomataként szolgáló, két ízben Mátyás király udvarában is megforduló Callimachus Experiens (eredeti nevén Filippo Buonaccorsi) leírását – illetve több illusztrációt találunk. P. Callimachi *Experientis de Vladislao Rege sive Clade Varnensi*. Lib. I. In: Lonicer 1578, II. kötet, 1–83.

⁷⁴ Debreczeni 2013, 210.

⁷⁵ Debreczeni 2013, 210; S. Varga 2013, 244; Fodor–Varga 2019, 8–9.

⁷⁶ Aurora 1822, 22. Vö.: Debreczeni 2013, 223. A várnai és a mohácsi csata együtt szerepléséről, illetve szétválásáról l. még: Mezei 1958, 61–73; Szörényi 2019, 220–221.

⁷⁷ „Ebben az ütközetben és menekülés közben a királyon kívül elveszett a főpapok közül Szalkai László esztergomi, Tomori Pál kalocsai érsek, a hadvezér, Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, Csaholy Ferenc csanádi, Palnai György boszniai püspök...” Brodarics 1528, 321.

⁷⁸ Brodarics 1528, 317.

⁷⁹ Szalkairól ezt olvashatjuk Brodaricsnál: „...és a dolgokat jószerivel az ő akarata irányította, úgy látszott, hogy méltósága, kora, esze és a politikában – amit hosszú időn keresztül irányított – való jártassága miatt a király még mindig őt tartja mindenki között a legtöbbre, különösképp ha nagy dolgok forogtak szóban.” Brodarics 1528, 303. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, 2019-ben facsimile kiadásban is megjelentetett Szalkai-kódex (Ms. II. 395.) a későbbi esztergomi érseknek a sárospataki plébániai iskolában 1489–1490 között készített iskoláskönyve. Legújabb irodalma: Körmendy Kinga – Lauf Judit – Madas Edit – Sarbak Gábor: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az Érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae VII-A.) Esztergom–Budapest 2021, 148–154. (Ms. II. 395.) (Sarbak Gábor – Zsoldos Endre)

⁸⁰ „A szerzetes állítólag az első sorokban hősiessen harcolva hullt el...” – írta Brodarics Tomoriról. Brodarics 1528, 321.

⁸¹ Brodarics 1528, 317.

⁸² B. Szabó–Farkas 2020, 455. Istvánffy „...a magyar serg felállításával, illetve a csatával kapcsolatban tud arról, hogy a király zászlajára Szűz Mária képmását húmeztek...” Tóth 2019, 138.

⁸³ Than Mór: A mohácsi csata. 1856. Olaj, vászon, 200 × 400 cm, j. b. l. A. Than M. Paris 856. Kassa, Kelet-szlovákiai Múzeum (Východoslovenské múzeum, Košice).

⁸⁴ A freskóhoz készített két fejtanulmányt is őriz a budapesti Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya: Leonardo da Vinci: Két harcos feje, 1503–1505 körül, fekete kréta, 191 × 188 mm, illetve: Leonardo da Vinci: Harcos feje, 1503–1505 körül, vörös kréta, 220 × 180 mm.

⁸⁵ Albertina, Wien, ltsz.: DG2005/3545.

⁸⁶ A kompozícióról készült másolatokról, köztük Zacchia és Edelinck rézmetszetéről l. Zöllner 1991.

⁸⁷ Akademie der Bildende Künste, Kupferstichkabinett, Wien, ltsz.: DG-16223.

⁸⁸ Köszönöm a gyűjtemény munkatársának, Dr. Wolfgang Kortjaens-nak a tájékoztatást.

⁸⁹ Popelka 1984, 11–12; Hale 1990, 137; Pfaffenbichler 1998.

⁹⁰ Jókai 1895. Vö.: Serfőző 2021, 235.

⁹¹ Jókai 1895, 403.

⁹² A mohácsi csatát ábrázoló festmény előterében látható – olvashatjuk a restaurálási dokumentációban is – „a lováról lebukó II. Lajos király”. Restaurálási dokumentáció. Wenzel Pohl (-nak tartott?): *Mohácsi csata* és *Vajk megkeresztelése* című festményekről. Készítették: Szutor Katalin és T. Szabó Marianne restaurátorművészek. Budapest 2001–2002, 2.

⁹³ Serfőző 2021, 244.

⁹⁴ Schrott 1581, 17r–17v.

⁹⁵ Rycou–Sagredo 1694, 121.

⁹⁶ Augsburg, 1555–1559 körül. Kézirat. München, Bayerische Staatsbibliothek, II. kötet: Cgm 896. 378v–379r.

⁹⁷ *Dzselälzáde Musztafa*: Az országok osztályai és az utak felsorolása című krónikájának másolata, 1575. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Hist. Osm. 41. fol. 103v–104r.

⁹⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Sz. I. 110. 3, illetve Delhaes I. 22. Újabban vö.: Papp 2019, 175–179.

⁹⁹ New erbarmliche tzydunge von der grosser Schlacht, so der tuircksch Keyser mit dem Konynck von Ungern... Köln 1526. OSZK, Régi Nyomtatványok Tára. Röpl. 63e.

Vö. újabban: *Seláf-Tóvizi* 2014, 266–267; *Polgár* 2019, 395; *Szalai* 2021, 25, 93, 108, 129. (27. kép)

¹⁰⁰ Ein newer Bergreyen, von König Ludwig auss Ungern: Jm thon, Frölich so will ich singen; Ein ander new Lied, auss der Römer History gezogen: Jn Frauwen Eeren thon / [*Hans Sachs*]. VD16, ZV 28094. Vö.: *Szalai* 2021, 25, 93, 107, 127. (23. kép)

¹⁰¹ „...Than Mór inkább a hősi ellenállás mozzanatát emeli ki képén – melyen barokkos mozgalmasságú csa-

taképet látunk –, előtérben Tomori Pál érsekkel, mint a végsőkéig küzdő, mindenre elszánt hős hazafival.” *Bakó* 1999, 17.

¹⁰² *Serfőző* 2021, 244.

¹⁰³ *Harsányi* 1926; *Héri* 2009.

¹⁰⁴ *Rózsa* 1973, 69.

¹⁰⁵ *Takács* 1906, 790–791.

¹⁰⁶ *Mraz* 1994, 66, 79.

¹⁰⁷ *Serfőző* 2017, 54.

18TH CENTURY VIENNESE PAINTERS OF HUNGARIAN HISTORICAL THEMES: ADDENDA TO WENZEL POHL'S WORK AND THE BATTLE OF MOHÁCS PAINTING ATTRIBUTED TO AUGUST RUMEL

Media news made the name of Wenzel Pohl known in Hungary in the early 2000s, for the two large history paintings (The Battle of Mohács, Saint Stephen converting the Hungarians to the Christian faith), which had cropped up in the art trade and which were purchased by the Hungarian state and deposited in the Hungarian embassy in Vienna, were attributed to him. Although more recent research has proposed that the painter of the cycle once consisting of six pieces was most probably August Rumel and not Pohl, it is worth knowing of Pohl's artistic activity irrespective of the Hungarian relevance, too, because his person is gradually fading out of art historiography – for example, his name is missing from the 96th volume of the *Saur Allgemeines Künstlerlexikon* published in 2017.

The best-known Pohl portraits are the ones he painted of the noted Jesuit astronomer, mathematician and physicist Miksa Hell. A full-figure portrait shows the scientist in traditional Sami costume during his research trip to the North, and we know of a portrait showing Hell in a monk's frock. His engraved copies of paintings in the Viennese imperial collection, real forerunners to the representative 19th century album of prints presenting the collection, probably belong to a series. In the cycle of paintings about the coronation of Joseph II as Holy Roman Emperor (Frankfurt, 1765) he was assigned the painting of architectural details, which is confirmed by the fact that he was sent on a study trip to Frankfurt to make drawn sketches of the venues of the event. After the representative painting of Martin van Meytens he made a small-scale version of the group portrait of Maria Theresa and her family. His chef d'oeuvre is the representative painting series showing the events of the coronation of Maria Theresa in Pozsony in 1741 painted for the Hungarian Court Chancellery in Vienna. He painted it with Franz Messmer in the second half of the 1760s. In contrast, the three portraits of monarchs in Riesensaal in Innsbruck so far attributed to him by researchers were actually painted by Jakob Kohl.

The other part of the paper contributes a few new viewpoints to the examination of the painting about the battle of Mohács earlier attributed to Pohl. In addition to contemporaneous woodcuts of the tragic battle of 1526 in news-letters and pamphlets in German, to 16th century

Turkish miniatures, and diverse 16–18th century European manuscript and book illustrations, a ceiling fresco in Garamszentbenedek and several large paintings – including Rumel's work – also conjured up the battle in the 18th century. Since in the nation's historical consciousness and cultural memory the battle of Mohács did not acquire its symbolic, mythic position represented to this day before the 19th century, the two works of art were way ahead of their time in anticipating the salient position of the tragic event, because, unlike, for example, István Dorffmaister's late 18th century pictures ordered in Mohács, they show the battle as a fatal even in the history of the entire nation. On the other side, by the terminating piece of the series ordered for the Transylvanian Court Chancellery being the battle of Mohács, the client departed from the 18th century imperial, dynastic outlook which presented as positive parallels to the battle of Mohács and the capture of Szigetvár by the Turks the victorious battles of the late 17th century liberating war led by the Habsburg Empire: the second battle of Mohács and the recapture of Szigetvár, partly as examples of divine justice and partly as legitimation of the Habsburg Empire's territorial expansion “earned with blood”. It is noteworthy that the right side of central scene of Rumel's Battle of Mohács resembles the composition of Leonardo da Vinci's Battle of Anghiari surviving in copies only. It is presumable that the renaissance battle scenes served as a model example for the painter.

PAPP Júlia, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Magyarország / Eötvös Loránd Research Network, Research Centre for the Humanities Institute of Art History, Hungary – Papp.Julia@abtk.hu

Beérkezett: 2022. november 10. / *Elfogadva:* 2022. november 25.

Kulcsszavak: Wenzel Pohl, August Rumel, Dorffmaister István, 1526. évi mohácsi csata, 18. századi történeti festmények, Anghiari csata (Leonardo da Vinci) / *Keywords:* Wenzel Pohl, August Rumel, István Dorffmaister, battle of Mohács, 18th century history painting, Battle of Anghiari (Leonardo da Vinci)

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. A jelen cikkben szereplő képek felhasználása és terjesztése nem megengedett. (SID_1)

Művészettörténeti Értesítő 71 (2022)